

A parádsasvári kreatív ipari örökség szellemi kultúrája

KELEMEN KRISTÓF

Kulturális örökség tanulmányok (MA), II. évf.

Közművelődés tagozat, különdíj

Témavezető: dr. Simándi Szilvia tanszékvezető főiskolai docens

1. Előszó

Kutatásom fő célja az volt, hogy bebizonyítsam, milyen gazdag kulturális örökséggel rendelkezik Parádsasvár, amelyet el lehet helyezni a modern gazdaságban úgy, hogy hasznot hajtson a közösség számára. Kutatásaimnak már voltak előzményei. Borsodnádason, Parádsasváron, Bélapátfalván, Szerencsen járva megfigyeltem, hogy az itt tevékenykedő egykori gyári dolgozók közül sokan nyitottak olyan műhelyt vagy manu-faktúrát, amely a gyári, üzemi szakmai tudásukra épült. Eme kisebb cégek az itt felhalmozott, akár több száz éves, generációról generációra öröklődő kézműves és ipari tradíciókra alapozva megállták a helyüket a kreatív iparban, s művészi szintre emelték tudásukat. Ez a kreatív tudás, a közös ipari múlt a közösségek számára rendkívül fontos. Az ipari örökség szellemi örökségi rangra emelkedésével ezek a termékek országos hírnévre tehetnek szert, így növelhetik a vállalkozások bevételeiket, serkenthetik a helyi turizmust. A funkcióját veszített ipari tájakon, ahol a legnagyobb a munkanélküliség, az emberek mélyszegénységben élnek, új alternatív kilábalási stratégiát tudok kínálni, szemben a műemlékvédelem, új funkciótalálás, turizmusfejlesztés megszokott ipari örökségvédelmi stratégiáival szemben.

Munkám megírását nagyban meghatározta az a tény, hogy Borsodnádason nőttem fel, felmenőim a vaskohászatban dolgoztak. Tanulmányaimat Borsodnádason, Ózdon, majd a Miskolci Egyetemen folytattam. Az egyetemen megismertkedtem az ipari örökséggel mint tudománnyal, amely rávilágított arra, hogy ipari tájaink milyen gazdag kulturális örökséggel rendelkeznek. Az ózdi iparvidéken, az épített örökségeink mellett, egyre inkább szellemi kulturális örökségként kezdtem el vizsgálni a bányákat, gyárakat s azok környezetét.

Parádsasvárra szerencsés véletlen során kerültem. Az itt bezárt üvegyár látványa lehetőséget adott arra, hogy visszatérjek szakmámba, és bebizonyítsam, hogy az ipari táj igenis rendelkezik szellemi kulturális örökséggel. Ezért lett dolgozatom fő célja, hogy felhívjam a figyelmet arra, hogy Parádsasvár és öröksége veszélyben van.

Tanulmányom főként az aktuális kulturális örökség bemutatására koncentrálódik. A parádsasvári gyártörténet feldolgozásában igyekeztem az összes helytörténeti munkát feldolgozni, valamit levéltárkutatót végeztem. A jelen társadalmának és kultúrájának feltárása érdekében főként a Központi Statisztikai Hivatal adataira és a helyi politikai vezetőkkel, gyárigazgatókkal, iparművészekkel és vállalkozókkal készített interjúimra támaszkodtam. Fontos az elején megjegyezni, hogy a Parádsasvárról készített válságkezelő stratégia nem a kultúra által történő profitszerzést célozta meg, hanem a helyi gazdasági növekedés által kívánom fenntartani és megővni az adott kultúrát.

Dolgozatom hat fejezetre tagolható:

1. Bemutatom az olvasó számára – főként Takács Béla, Veress László, Csiffáry Gergely és saját kutatásom által –, honnan kezdődött az üvegyártás, mik azok a történelmi pillanatok, amelyek meghatározóak voltak a gyár életében. Bemutatom, miért lehet nemzeti örökségünk.
2. Felvázolom a Központi Statisztikai Hivatal adatai alapján Parádsasvár jelenlegi demográfiai és gazdasági helyzetét. Bebizonyítom, hogy a jelenlegi tájturizmus nem tud munkahelyeket teremteni, nem képes megtartani az aktív lakosságot. Ha a jelenlegi állapotok tovább folytatódnak, a település egy, maximum két évtizeden belül elnéptelenedhet.
3. Bebizonyítom, hogy a parádsasvári üvegművészet olyan szellemi kulturális örökség, amely kihat az egész közösség életére. Az üvegyár bezárása nemcsak gazdaságilag, de morálisan is tönkretette a közösséget, hiánya kulturális válságot idézett elő.
4. A parádsasvári természeti és kulturális adottságoknak megfelelő nemzetközi és hazai sikeres örökségvédelmi stratégiákat gyűjtöttem össze, melynek segítségével körvonalazok egy olyan örökségvédelmi stratégiát, melynek segítségével a település kilábalhat a demográfiai, gazdasági és kulturális válságból, főként a helyben előállított termékei által.
5. Rámutatok annak lehetőségére, hogy a jelenleg manufakturális keretek között művészi szinten elkészített helyi fűjt és csiszolt termékek érvényesülhetnek a modern gazdaságban. Egyúttal szemléltetem, miért volt sikeres Parádsasvár az elmúlt 300 évben.
6. Az előbbiekben felsorolt demográfiai, gazdasági, és morális válságra próbálok megoldást találni. A nemzetközi gyakorlatok felhasználásával a Parádsasvári Önkormányzat igényeihez és jövőbeli elképzeléseihez igazodva kialakítok egy kétlépcsős megoldási rendszert, amely az előbb említett három nehézséget rövid időn belül orvosolni tudja a településen.

Dolgozatom, remélem, elnyeri tetszésüket, s kívánom, hogy ismerjék meg Parádsasvár értékeit!

2. A parádsasvári üvegyár története

Parádsasváron Magyarország egy olyan háromszáz éves múltját őrző, összetartó, zárt, az újdonságokra mégis nyitott, befogadó közössége maradt fenn, amely példaértékű hazánkban. Mi tette lehetővé, hogy eme apró manufaktúrából olyan gyár fejlődjön, amelynek termékeit számos országban elismerik? Sikere mindenféleképpen múltjában keresendő:

A parádsasvári üveggyártás története szorosan összekapcsolódik a deprői uradalommal, különösen Paráddal, Parádóhutával és Bodonnyal, s az itt átmenetileg létesült hutás települések életével. A Mátra északi és keleti oldalán a lejtők kedvezőtlen fekvése miatt nem alakulhatott ki szőlőművelés, amely a Mátra déli oldalán jellemző volt. A keskeny, mélyen elnyúló völgyek miatt a kultúrnövények termesztése jelentéktelen maradt. Mint más hegyvidéki falvaknál, a mezőgazdasági termelésben az állattartás és a faipar volt mérvadó. A terület viszont a faanyag mellett gazdag volt kvarchomokban s vízi energiában, amely elősegítette, hogy a Mátra eme vidékén meghonosodjon az üvegipar. (Csiffáry Gergely 58) A terület két fontos bortermelő terület találkozásánál fekszik: a mátrai és az egri borvidék szomszédágában, melyek folytonos üvegigényei biztosították a huták intenzív jelenlétét a régióban. Az üvegcsűrők hosszú ideig nem maradtak meg egy helyen, mivel a huták hamar kimerítették környezetük faállományát, így folyton változtatniuk kellett helyüket a nyersanyag irányába. Bár az üveghuta csupán a 18. században került végleges helyére a településen, ennek ellenére jogfolytonosságról beszélhetünk, mivel az üveggel foglalkozó mesterembereket mindig alkalmazták az új telephelyeken. A parádsasvári üveggyártás történetéről Takács Béla alapos és részletes levéltárkutatásokat végzett az 1960-as 1970-es években, melyet Csiffáry Gergely folytatott a későbbiekben.

A 16. században már több üveghuta is működött a Mátra környékén. (Csiffáry 2011, 57) Az elkövetkezendő évszázadokban számos műhely alakult a deprői uradalomban, de ezek rövid ideig álltak fent a folytonos helyváltoztatás miatt. Ekkor még hosszantartó aktív tartózkodásról nem beszélhetünk, mivel az üveg előállításához nélkülözhetetlen hamuzsír rengeteg faanyagot igényelt, így a folyamatos erdőirtások miatt a huták állandó helyváltoztatásra voltak kényszerítve az iparosítás előtti korban.

Az első korszerű manufaktúrát Parádóhuta után hozták létre 1708-ban II. Rákóczi Ferenc fejedelem szorgalmazására. (Takács Béla 1966, 4) Takács Béla kutatásaival ellentétben Csiffáry Gergely 1710-re datálja az üvegolvasztó megjelenését. (Csiffáry Gergely 2000, 57) Rákóczi tudta, hogy a szabadságharc sikeres kimenetele egy ütőképes hadsereg felállításától függött. Az ehhez szükséges anyagi feltételeket uradalmainak bevételeiből és erőforrásaiból kívánta megvalósítani, így a deprői uradalomból is. Más feltevések szerint az itt lévő kénas-szénsavas természetes ásványvizet szívesen fogyasztotta a fejedelem. (Csiffáry Gergely 2000, 57) Az itt lévő birtokára hutamestereket hozatott, akik főként ablaküvegeket és közönséges háztartási öblösüvegeket gyártottak. A Gilice-völgyből az üveghomokot, népies nevén békasót szállítottak, (Takács Béla 1970, 24) a hamuzsírt pedig Parádóhuta erdeiből állították elő.

A szabadságharc bukása után Rákóczi fejedelem birtokait elkobozták, így a deprői uradalom egy részét Aspremont Károly gróf kapta meg a császári udvartól. Ekkor a gyár egyszerű zöld üvegekből fúvott termékeket, poharakat, palackokat és ablaküveg karikákat készített. (Csiffáry G. 2000, 57) Az üveghuta rövid időn belül veszteségesé vált, így 1712-ben bezárta kapuit. Több mint egy évtized múltán, 1727-ben a manufaktúra újraindult, s kisebb megszakításokkal ugyan, de végérvényesen itt maradt. A huta nem csupán az uradalom üvegigényét elégítette már ki, hanem számos környékbeli várost, falut látott el használati üvegekkel. Egy 1736-os összeírás szerint már a műhelyben a hutamesterrel együtt kilencen dolgoztak. Az összeírás a munkások neve mellett azok foglalkozását is tartalmazta. A kilenc dolgozóból csupán kettő rendelkezett idegen eredetű vezetéknevvvel, ami arra enged következtetni, hogy a munkások javarésze magyar származású volt ebben az időben. (Takács Béla 1970) Ezekből számos családnév, így Juhász, Albert, Potyák későbbiekben is feltűnik összeírásokon, amely azt bizonyítja, hogy egész generációk folytatták eme mesterséget, a foglalkozás és a családi tudás apáról fiúra hagyományozódott. Külön megemlítendő, hogy a parádi üzem volt az egyetlen Magyarországon, ahol a magyar származású munkások többségben voltak. (Veres László 1989, 24)

A deprői uradalom 1740-ben ismételten gazdát cserélt. Az új birtokos, Grassalkovich Antal bérbe adta egy bizonyos Mathias nevű hutamesternek. Az új bérlő fellendítette az üzemet, melynek következtében a hutában mind a dolgozók száma, mind a termelt üvegmenyiség megnövekedett. 1764-ben új korszerű hamusírfőző üzemet létesítettek Parádóhuta közelében a nyersanyagellátás biztosítására, amely azt mutatja, hogy az üzem ekkor már a jelentősebb hazai üvegmanufaktúrák közé tartozott. (Takács Béla 1966, 5)

A fokozott fejlődés következtében a műhely kimerítette Parádóhuta erőforrásait. A hamusír előállításához elengedhetetlen faanyagot helyben egyre nehezebben tudták biztosítani. A nyersanyagot egyre messzebből kellett szállítani, amely mind anyagi, mind logisztikai nehézségeket okozott. Az üzem így kénytelen volt helyet változtatni, s 1767-ben került végleges helyére, Újhutára, avagy későbbi nevén Parádsasvárra. A környékbeli erdők viszont már jóval hamarabb kipusztultak, így feltételezhető, hogy ez az évszám jóval korábbra datálható. (Csiffáry Gergely 2000, 60) Parádóhuta lakossága viszont nem vándorolt el az üzemmel. Csupán dolgozni jártak az új telephelyre, családjikkal együtt megmaradtak régi faluközösségükben, napi 6-7 kilométert ingázva. (Takács Béla 1970, 6)

A Grassalkovich család az általa megvásárolt és egyesített deprői uradalom egy részét 1777-ben bérbe adta az Orczy családnak. Az Orczy család remek üzleti érzékének és iparosító tevékenységének köszönhetően az üzem a 18. század végére túllépte a környező városok, így Gyöngyös, Eger és Miskolc határait, s termékei kezdték meghódítani az országos piacokat is. (Takács Béla 1966, 6) Így cserélt a parádi üveg a pesti, temesvári és kecskeméti piacokon gazdát. (Takács Béla 1970, 31) A parádi népi üvegek ekkor még jellegzetesen kék színűek voltak, főként szájgyűrűs butéliákat, színes virágmotívumokkal készített kancsókat, kulacsokat, zöld és fehér színezetű korsókat készítettek. (Veres László 1989, 22) 1792-ben egy lengyel származású mester, Leszkovszky János vette át az üzem irányítását, aki 1803-ban felállította az első köszörülő műhelyt. (Takács Béla 1966, 7) Ez a parádsasvári üvegcsiszolás kezdete. Az új eljárás következtében nemcsak az üvegek minősége javult, s a piaci kereslet is megnőtt termékei iránt, hanem elősegítette, hogy a kristálmegformálás révén iparművészeti termékeket is elő tudjon állítani. 1804-től az itt található kénes vizet, a csevicét rendszeresen palackozták, s értékesítették a környező piacokon. (Csiffáry G. 2000, 61)

A parádi huta neve 1819-ben jelenik meg a Tudományos Gyűjtemény című folyóirat hasábjain. Fáy András, „a haza mindenese” látogatást tett az üzemben. Tájékoztatót adott cikkében, hogy egy morva származású kitűnő hutamester érkezett a településre, aki átrakatta a kemencéket, és új nyersanyagleőhelyeket fedezett fel. A cikkben nem csupán a gyár termékei szerepelnek, az is kiderül, hogy Törökország felé is szállítottak, amely ez időben nagyon ritka volt, hogy egy Magyarországi üzem exportra termelt volna. (Takács Béla 1966, 8)

1840-ben a Károlyi család vette bérbe a birtokot. A reformkor egyik kiemelkedő alakja, Károlyi György gróf Pesten jogot végzett, majd császári huszárhadnagy lett. (Csiffáry Gergely 2006, 499) A seregben kötött barátságot Széchenyi István gróffal, s 1828-ban és 1829-ben együtt mentek Németországba, Franciaországba és Nagy-Britanniába a helyi ipar tanulmányozására. (Balázs Dénes 1993, 193–194) Az itt tapasztaltak meghatározóak voltak kettejük számára mind politikai, mind gazdasági tekintetben.

A későbbiekben birtokain számos korszerű újítást vezetett be, így a parádsasvári üvegmanufaktúrában, melynek eredményeként az 1846-ban rendezett iparmű kiállításon „nagy ezüst érdempénzt” nyertek az üzem termékei. Még ugyanebben az évben Károlyi Pesten az üveghuta termékeinek külön üzletet nyitott. 1847-ben az üvegyár már évi 20 000 shock (shock: láda; 60 üveget tartalmaz) közönséges és metszett üveget állított elő. Fényes Elek adataiból tudjuk, hogy ekkor már évente jelentős mennyiségű parádi

gyógyvizet, azaz csevicét palackoztak és szállítottak üvegekben az ország minden tájára. Az itt előállított orvosi és vegyészeti célokra használt üvegek a környék specialitásai voltak. (Csiffáry 2006, 502)

Az 1848–1949-es szabadságharc bukása után Károlyi György az üvegmanufaktúrában ismételten jelentős fejlesztéseket végez. A korszerűsítéseket követően már nem beszélhetünk hagyományos kézművességről, a manufaktúra üveggyárrá fejlődött. Az alkalmazottak száma is jelentősen növekedett: a szabadságharc után 50 ember dolgozik a manufaktúránál, főként magyar, morva, szlovák, német és cseh szakemberek. A hazai üveggyártásban elsőként alkalmaztak sokkal olcsóbb szenet a kemencék fűtéséhez, a hamuzsirt pedig a szóda váltotta fel, szintén elsőként az országban. (Csiffáry 2006, 502) Az új alapanyagoknak köszönhetően az előállítás olcsóbb, a termékek minősége pedig színvonalasabb lett. Az 1850–51-es és az 1866–67-es üzembővítések következtében a gyár munkáslétszáma megháromszorozódott, immár 150 embert alkalmaztak. 1867-re mintegy 3,6 millió csevicés palackot állítottak elő. A nagyszabású iparfejlesztés és létszámbővítés egyik kiváltó oka az volt, hogy a csevice országos ismertségre tett szert, amely megalapozta Parádsasvár egyre növekvő hírnevét. (Csiffáry Gergely 1998, 90–95)

Az 1867-es kiegyezés után a gyárban, akárcsak Magyarország számos ipari szférájában, ugrásszerű változás következett be. Ugyan az üveggyártás területén a hazai piacot továbbra is az osztrák és cseh termékek uralták, viszont a nemzet üvegipara, így Parádsasvár is kezdte bontogatni szárnyait. Az 1876-ban Szegeden és 1879-ben Székesfehérvárott rendezett iparmű kiállítás, valamint az 1885-ös országos kiállítás bebizonyította, hogy a parádsasvári üveggyár mind mennyiségben, mind minőségben fel tudja venni a versenyt a cseh–osztrák üvegipar hegemoniájával szemben. Az 1885-ös kiállítás azért is jelentős, mert a „műipari szempont alá eső fűvott, köszörült és csiszolt üvegei” kitüntést kaptak. (Takács Béla 1970, 40)

1890-ben Károlyi Mihály vette át a birtokot. Az olvasztókemencék mellé regeneratív gáztüzelésű kádmedencéket helyeztek el. A gyár mindamellett, hogy a tömeggyártásban is sikereket ért el, nem hanyagolta el a minőségi, művészi megmunkált termékeinek előállítását sem. A közönséges üvegek mellett jelentős mennyiségű gyógyszerészeti segédanyag és iparművészeti üveget állított elő, amely a millenniumi kiállításon debütált. A műtárgyak és díszedények, melyek őrizték a magyar üvegművészet kézjegyeit, elnyerték mind a bírálóbizottság, mind a vásárlóközönség tetszését. Az első világháború és az azt követő nehéz gazdasági és politikai válságok kihatottak az üveggyár termelékenységére is. A válságot fokozta, hogy Károlyi Mihály gróf elvesztette a debrői uradalmat, valamint a gyár 1923-ban teljesen leégett. Kuhinka István üveggyáros azonban még ebben az évben megkezdte az üveggyár újjáépítését. A gyárban három olvasztókemencét állítottak fel, melyből kettő Siebert rendszerű regeneratív kemence volt, továbbá tizenkét olvasztótégelyes Saxonia rendszerű kádmedencét üzemeltet be. Elhelyezésre kerültek további csiszológépek, pohár- és lámpaüveg-lepattintó gépek, nyersanyag-előkészítő, csomagoló gépek is.

Az új gépek segítségével a gyár ismételten jelentős szerepet töltött be a hazai üveggyártásban. Az ország öblösüvegeinek 15%-a Parádsasváron készült, melynek javarészt a hazai gyógyszeripar használta fel. Külön kiemelendő, hogy az ország gyógyszeres üvegeinek 90%-a itt készült. Ugyanakkor az 1920-as 1930-as években az üvegek mintegy fele kristályüveg volt, melyeket színes és színtelen formában állítottak elő. A gyár a két világháború között jelentős exportot is bonyolított, a fő prioritások Észak-Amerika és Olaszország voltak. (Takács Béla 1966, 10–11)

Az 1948-as államosítást követő időkben a korábbi megállapításokkal ellentétben a gyár nem került csődközel állapotba. Levéltári kutatásaim folytán kiderült, hogy az üzemnek folyamatos megrendelések voltak, a termelés zavartalanul folyt. A különböző cégekkel folytatott levelezések azt is alátámasztják, hogy a megrendelők meg voltak

elégedve az üvegtermékekkel, csupán a szállítás nehézségeiből fakadó késedelmekből akadtak nehézségek. A gyár anyagi kimutatásai sem jeleztek súlyos deficitet, így megállapíthatjuk, hogy 1948-ban az államvezetés másféle megfontolásból kívánta bezárni az üzemet. Nyilvánvalóan ez Takács Béla úr munkáiba nem kerülhetett be sem 1966-ban, sem 1970-ben. A kommunista vezetés tervszerűen szövőgyárat akart létesíteni a tradicionális üveggyár helyére, a szakképzett munkaerőnek pedig Ajkán, Tokodon, Sajtószentpéteren és Salgótarjánban biztosítottak volna szakmán belüli állást. Ellenben a helyi munkások, kiknek családjai már generációk óta itt éltek, és tudásukat mesteri szintre csiszolták, nem kívánták elhagyni szülőföldjüket, s egységesen kiálltak az üveggyár megszüntetése ellen. A helyiek hagyományaik és kultúrájuk megóvása érdekében tanúsított helytállása sikeres volt, meggyőzte a felső pártvezetést, hogy újranyissa az üveggyárat a faluban.

1951-ben határozat született a gyár újraindítására, melyhez 1954-ben kezdtek hozzá. A szocialista érában a parádsasvári üveggyártás már nem tudta felvenni a versenyt a mennyiségi tömeggyártás területén. Ez főként a kedvezőtlen földrajzi adottságoknak volt köszönhető. Az öt körülvevő hegyek gátját állták a terjeszkedésnek, míg az ország más tájegységein az üzembővítések – mint az előbb említett tervgazdálkodás által felépített mamutgyárakban – zavartalanul folyhattak. A kedvezőtlen földrajzi adottságok nemcsak az üzem, de Parádsasvár település fejlődését is gátolták. Ezek a körülmények a magas gyári foglalkoztatás ellenére sem tudták biztosítani a falu nagyközséggé vagy esetlegesen várossá válását. Ebből következett, hogy a munkaerőt már nem tudta pótolni, csupán a kistelepülésről, a környező falvakból jártak be dolgozni, így Parádról, Bodonyból és Parádóhutáról.

Az előbb felsorolt nyersanyagbeli, munkaerőbeli, földrajzi nehézségek miatt a gyárnak a mennyiségi tömegtermelés helyett, a nagyobb szaktudást igénylő, kézzel készített minőségi termékek gyártására kellett ráállnia. A gyár ekkor élte virágkorát. 1954-től, mintegy tíz év leforgása alatt a termelés megötszöröződött, a termékek 40%-át pedig külföldön értékesítették, főként az Amerikai Egyesült Államokban, Kanadában, Nyugat-Európában, Japánban. A parádsasvári üveg azon kevés termékek közé tartozott, amelyet tudtak értékesíteni a vasfüggönyön kívül, és cserébe USA dollárral fizettek érte. Az üvegpoharak olyan világhírű amerikai sorozatban voltak kellek, mint a Columbo vagy a Dallas. A szakmunkásokat annyira nagy becsben tartották állami szinten is, hogy a sorkatonai szolgálatot jelentősen lerövidítették a számukra, ha elismert mesterek voltak. A gyár a minőségi ólomkristály üveg gyártására rendezkedett be 1961 után. Sikeres ólomkristály-kísérletek következtében a gyár teljes mértékben átállt az üveg dísztárgyak gyártására. A rendszerváltást követően az üveggyár továbbra is fennmaradt, sőt jelentős számú idegen vendégmunkást is alkalmazott.

A parádsasvári üvegmanufaktúra és üveggyár a történelme során a politika és a gazdaság negatív hatásainak következtében számos alkalommal leállt. Ellenben a helyiek szaktudására és összetartására alapozva, külső segítséggel az üzemet mindig sikerült újranyitni, s elsőként hazai, majd nemzetközi színtereken bizonyítani, hogy ez a termék nemcsak értéket képvisel, de minőségben is felveszi a versenyt a külföldi üvegiparral. 2005-ben az üveggyár végleg bezárta kapuit, az értékes szaktudással rendelkező, több száz éve itt élő üvegműves dinasztiák leszármazottai hagyták el a települést. Félő, hogy ezúttal az üzem, amelynek termékei világhírnévre tettek szert, már nem tud megújulni. Menthetetlenül elvész az a szellemi örökség, mely összefogta a települést, és olyan iparművészeti termékeket állított elő, melyek egykoron a nemzet kultúrájának szerves részét alkották, s egy polcon árulták a termékeket a Zsolnay, vagy Herendi porcelánokkal.

A település ennek ellenére feltalálta magát. A táj természeti szépségét kihasználva a helyiek több panziót, vendégházakat, vendégházakat működtetnek a településen. Mindemellett létrejött néhány olyan üvegfújó és kristálycsiszoló manufaktúra, amely továbbviszi a helyi

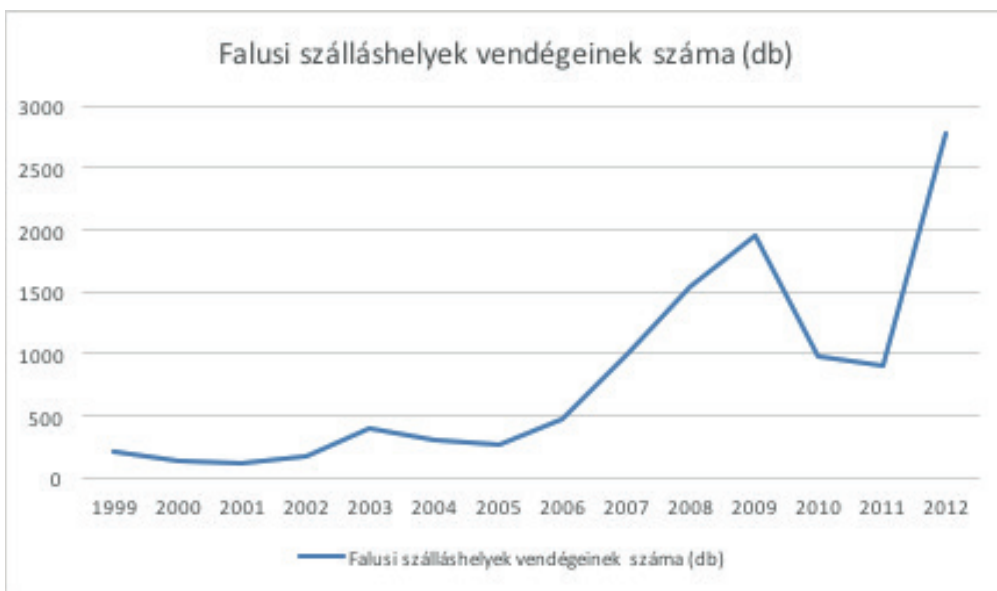
hagyományokat. Sajnos a településen ennek ellenre magas a munkanélküliség, és évről évre nő az elvándorlók aránya, így a település elnéptelenedhet.

3. Parádsasvár gazdasági és demográfiai adatai

Milyen gazdasági és demográfiai következményekkel járt Parádsasváron az üveggyár bezárása? Megtarthatja-e az aktív lakosságot Parádsasváron a fejlett turizmus? Fenntartható a turizmus által az üvegművesség kultúrája?

A 2005-ös gyárbezárás óta Parádsasvár jelentős gazdasági és demográfiai változásokon ment keresztül. Az üveggyár megszűnésével a termelőipar teljesen megszűnt a településen, ellenben a tájturizmus dinamikusan fejlődött. Ez annak volt köszönhető, hogy a munkájukat elveszített lakosok egy része a környezetük épített és természeti örökségét kihasználva a turizmusban keresett megélhetési lehetőséget. A Központi Statisztikai Hivatal adatainak lekérésével nyomon követhető a település turisztikai fellendülése:

1. diagram

Mint ahogyan az első diagramon láthatjuk, Parádsasváron az üveggyár bezárása óta jelentősen növekedett a falusi szálláshelyek vendégeinek száma. Ha ezt a diagramot vesszük alapul, a 2005-ös évet követő években jelentős gazdasági növekedés tapasztalható a vendéglátó szektorban. A nemzetközi gazdasági válság következtében ugyan csökkent a vendéglétszám, de 2011-től jelentős növekedés kezdődött meg. A falusi szálláshelyek vendégéjszakáinak, számában is ugrásszerű növekedés látható:

2. diagramm

A vendégéjszakák száma 2005-re ugyan csökkent, ez részben annak volt köszönhető, hogy az üveggyár túravezetéseket is tartott az üzemekben, s ezen attrakció megszűnésével a turistákat már nem tudták huzamosabb ideig lekötni a vendéglátók. 2011-től azonban – csakúgy, mint a falusi szálláshelyek vendégszámánál – itt is jelentős növekedés tapasztalható. Az első két grafikont összevetve egyértelműen kijelenthető, hogy a turizmus fejlődését nem befolyásolta jelentős mértékben a gyár bezárása, sőt jelentősen nőtt a forgalom a településen.

2005 után viszont a termelő ágazatban rögtön jelentős leépülés következett be, amely a lakosság túlnyomó részének biztosított megélhetést. A parádsasvári üveggyár fokozatos leépülése s végül megszűnése csupán a válság első fázisa volt a településen. Az üveggyár megrendeléseire épülő kisebb beszállító és termelő egységek, amelyek a gyár megrendeléseiből éltek, rögtön bezárták a kapuikat, mivel a kieső profitot nem tudták pótolni a felvevőpiacából.

A működő vállalkozások így megfelelődtek:

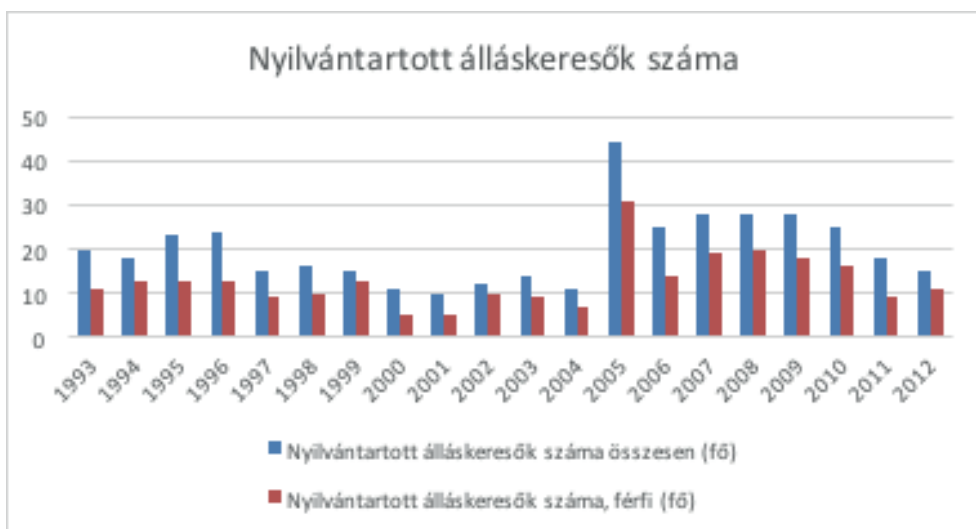

3. diagram

Ahogy láthatjuk, míg 2004-ben mintegy 85 regisztrált vállalkozás volt bejelentve Parádsasváron, addig 2008-ra már csupán a fele, összesen 42 vállalkozás működött a faluban. 2005 óta létrejött ugyan 2 manufaktúra, de ezek csupán 5 ember megélhetését biztosították a településen, s csak a helyi turisták rendeléseiből tudtak megélni, így ezek megléte sem hozott érdemi változást. A helyi vállalkozók az üvegyár megszűnésével nem tudtak alkalmazkodni a megváltozott piaci helyzethez, így bezárták kapuikat, s tovább növekedett a munkanélküliség a faluban:

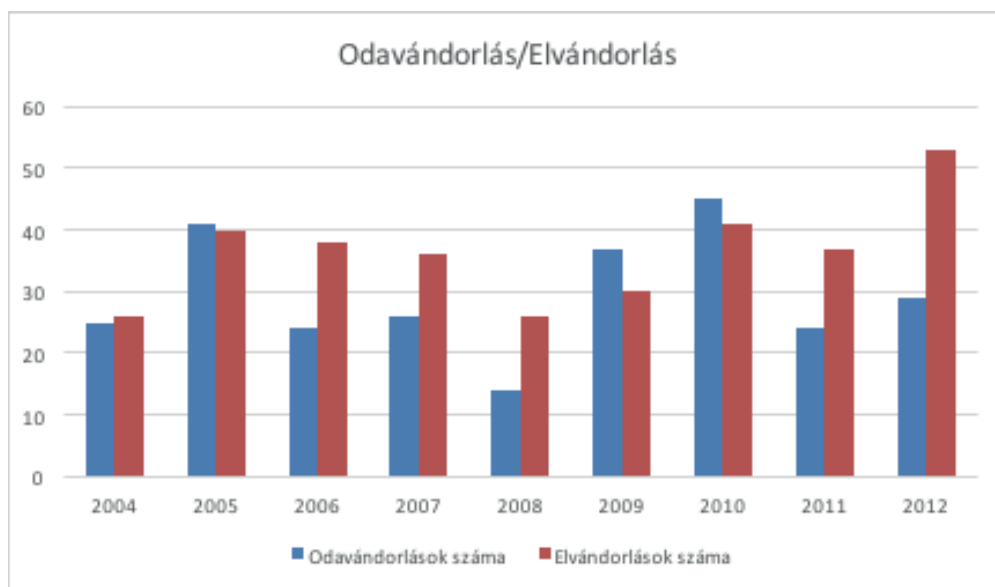
4. diagram

A diagramból kiderül, hogy 2005-ben 75 regisztrált munkanélküli volt, míg 2004-ben csupán 19 fő volt nyilvántartva. Szembetűnő a férfi lakosság rendkívül magas munka-

nélküliségi rátája a nőkkel szemben. Ez annak köszönhető, hogy az üvegyár hanyatlása és végül bezárása főként őket érintette. Az üvegfűtés és -csiszolás rendkívül fárasztó munka, ezért főként férfiakat alkalmaztak elkészítésükhöz. A gyár megszűnésével pedig magától értetődően a férfiak munkanélküliségi rátája a legmagasabb. A további években viszont, így 2006-ban és 2007-ben tovább csökkent az álláskereső száma, végül 2011-re és 2012-re 30 fő alá esett a munkanélküliség. Ez annak volt köszönhető, hogy a településen jelentős elvándorlás követte a gyár bezárását:

5. diagram

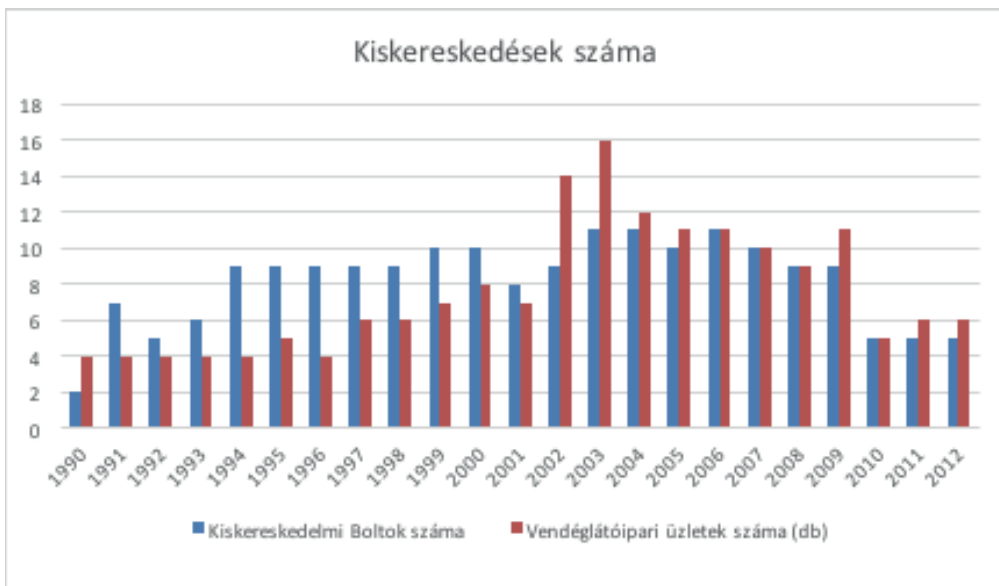
A népvándorlási diagramon látható, hogy az elvándorlás 2004-ben és 2005-ben viszonylag kiegyenlíti egymást, míg 2006 és 2008 az elvándorlók aránya megugrik az odavándorlókhoz képest. Ez annak köszönhető, hogy az itt meglévő munkaképes lakosság megpróbált érvényesülni ugyan, de nem volt képes biztos megélhetést találni a környéken, így az elvándorlás később jelentkezett. Az elvándorlás főként az aktív korúakat érintette és érinti mind a mai napig. A 20 és 30 év közötti, aktívan itt élők száma a legkevésbé: mintegy 4 fő maradt meg a településen.

Ahogy a 2009-es és 2010-es adatokból kitűnik, az odavándorlások és az elvándorlások száma kiegyenlítődt, sőt az odavándorlások kisebb mértékben megelőzték az elvándorlások számát. 2011-ben és 2012-ben újabb elvándorlási hullám kezdődött meg, sőt jóval erősebben, mint 2006 és 2008 között. Ez főként annak volt köszönhető, hogy a gyár bezárásával, a ráépülő cégek eltűnésével elhagyta a települést a fizetőképes lakosság jelentős része, így megkezdődött a leépülés harmadik fázisa.

Az itt dolgozó fizetőképes keresőre támaszkodva az évek folyamán külön szolgáltatóipar épült ki, amely számos kiskereskedőnek nyújtott megélhetést, hiszen nem csupán parádsasváriak, de a környék lakossága is ide járt dolgozni. Fontos megemlíteni, hogy az 1990-es évek óta nagyszámú külföldi, főleg Erdélyből érkező szakképzett vendégmunkás jelent meg a településen. A gyári dolgozók 1/3-át tették ki riportalanyaim állítása szerint. Számukra s olykor családtagjaik számára is külön vendégházak lettek kialakítva, mely sok helyi lakosnak biztosított rendszeres bevételt. Mindemellett kocsmák, szórakozóhelyek, boltok működtek itt, melyek főként az üvegyári dolgozókból tudtak megélni. A fix fizetőképes keresettel rendelkező polgárok elvándorlásával viszont a

szolgáltatóiparban, ezen belül is a kiskereskedelmi boltokban csökkent a forgalom. A vendéglátóipari üzleteknél az volt a versenyképesebb, amely szálláshelyet is biztosított vendégei számára, így kisebb mértékben volt kiszolgáltatva a gyári dolgozók eltűnésének. Miután 2005-ben a piacuk jelentősen lecsökkent, s a fogyasztók jelentős része 2006 és 2008 között elvándorolt, erős verseny alakult ki a kiskereskedők között, így 2010-re csupán a kiskereskedések mintegy fele maradt meg:

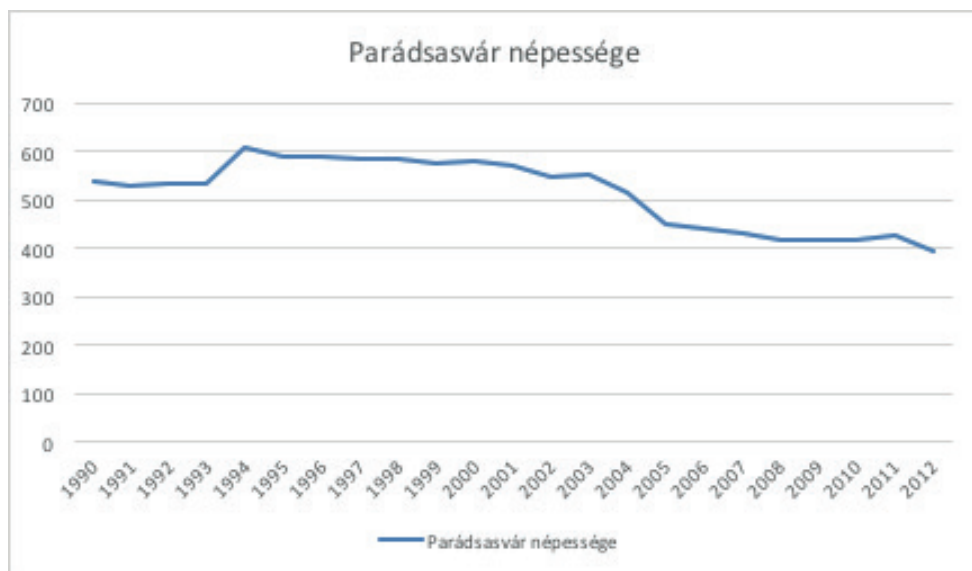
6. diagram

Mint a 6. diagram is mutatja, 2006-ban még 11 kiskereskedelmi bolt és 11 vendéglátó ipari egység volt a településen, 2010-re viszont a számuk lecsökkent 5-re. Ma helyi szinten a turizmus ugyan fontos megélhetési forrást jelent, ellenben ez nem biztosít mindenki számára megélhetési lehetőséget. Az itt található panziók és vendéglátóhelyek családi vállalkozásként működnek, a turistaszezonokban képesek csak működni, és családtagokat alkalmaznak. További fontos tény, hogy emellett a turistaszezonon kívül mellékállásokat vállalnak, így ők sem képesek csupán a tájturizmusból fenntartani magukat. Az itt található kastélyhotel sem tudja biztosítani innen szakképzett munkaerőjét, így kénytelen a környező településekről szakirányú munkaerőt szerezni. Az itt lakó népesség jelentős része tehát kénytelen elvándorolni a kistelepülésről.

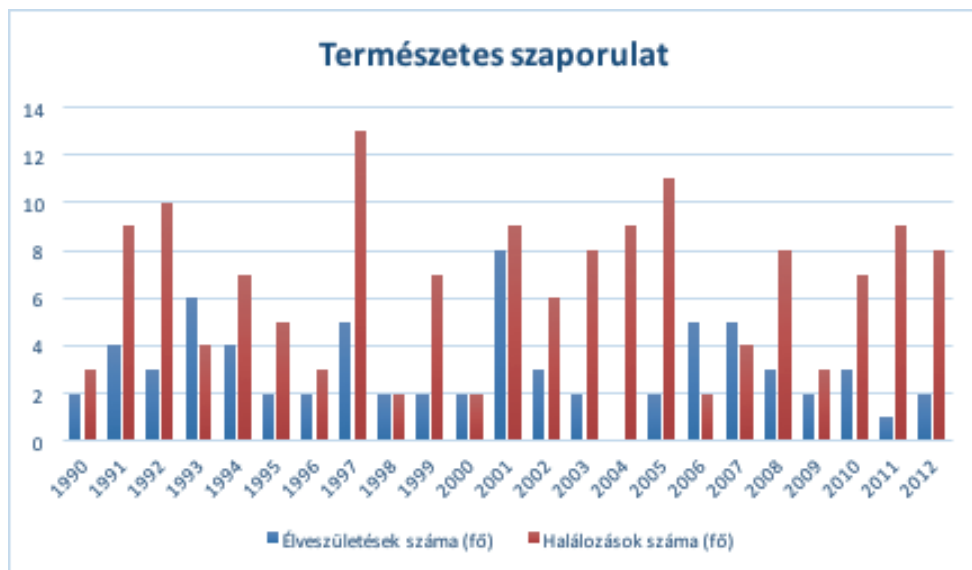
A gyáripár és a rá épülő vállalkozások eltűnésével a turizmus nem tud kellő munkahelyet biztosítani az itt lakók számára. A fiatal generációk elvándorlásával a helyi társadalom elöregszik, az itt élő aktív népesség száma pedig folyamatosan csökken:

7. diagram

Parádsasvár 1994-ben még 604 lelket számlált, 2012-ben pedig a lélekszám nem érte el a 400 főt. Az előbb említett nehéz gazdasági körülmények következtében, ha a lakosság ilyen mértékben csökken, a település néhány évtizeden belül nem rendelkezik majd aktív lakossággal. Az itt élő lakosság elöregszik, az aktív korú népesség pedig munkalehetőség hiányában kénytelen elvándorolni a településről. Esetünkben a parádsasvári fiatal generáció teljesen eltűnik a településről. Az a 25 és 35 év közötti korosztály, amely családot szeretne alapítani, kis létszámban van jelen a településen, így a természetes szaporulat rendkívül alacsony lesz.

8. diagram

Az elmúlt 10 év KSH statisztikai adataiból egyértelműen kiderül, hogy a település természetes szaporulata nem tudja kiegyensúlyozni az elvándorlás mértékét. Az aktív

lakosság eltűnésével bekövetkezik a parádsasvári üvegyártás 300 éves helyi tradíciójának végérvényes eltűnése. A generációk óta üvegyártásból élő családok így teljesen kihalnak, elvándorolnak Parádsasvárról, helyi lakosság hiányában megszűnik a kontinuitás. Azok a fiatalok, akik folytatni tudnák őseik mesterségét, végleg elhagyják szülőföldjüket. Ha a további népességsökkenés így folytatódik, 15–20 éven belül nem lesz aktív lakosság a településen.

Véleményem szerint az előbb felvázolt, csupán a táj szépségére alapozott vendéglátásra és természetjárásra építkező turizmus nem jelent kilábalást a gazdasági nehézségekből, mivel nem tudja eltartani a helyi lakosságot. Mindenféleképpen a több lábon állást kell megvalósítani úgy, hogy a helyi értékek előtérbe kerüljenek. A településen létre kell hozni egy olyan turisztalátványosságot a helyi üveg történelmére támaszkodva, amely több napra leköti a látogatókat. Továbbá biztosítani kell a helyi munkások szaktudásának megőrzésére és fejlesztésére olyan lehetőséget, amely a megélhetést és a kultúra fennmaradását biztosítani tudja. Parádsasváron ugyanis az üveg és a gyár nem csupán megélhetést biztosított, de létrehozott egy ipari kultúrát, ami összetartotta a település közösségét.

4. Parádsasvár szellemi öröksége

Az eddigiekben szó esett arról, hogy Parádsasváron demográfiai és gazdasági hanyatlás kezdődött meg az üvegyár 2005-ös bezárása óta. Mindamellet a gyár és az üveg az itt létrejött szellemi kultúra szerves részei is egyben. Hiányuk nem csupán gazdaságilag és demográfiailag viseli meg a közösséget, hanem kulturálisan és morálisan is leépíti. Mielőtt megválaszolnánk, hogy a helyi kultúra eltűnése mit vált ki az emberekből, tisztáznunk kell, hogy ez az ipari táj az épített és tárgyi örökség mellett rendelkezik vagy rendelkezett-e olyan szellemi kulturális örökségekkel, amelyek összetartották a helyi közösséget. Az üveg csupán az anyagi kultúrában vagy a szellemi kultúrában is jelen van-e? A kérdés tisztázásához meg kell határoznunk a szellemi kultúrát. Az UNESCO szellemi kulturális örökség hivatalos honlapjának definíciója szerint:

„A szellemi kulturális örökség»: olyan szokás, ábrázolás, kifejezési forma, tudás, készség – valamint az ezekkel összefüggő eszköz, tárgy készítmény és kulturális színhely –, amelyet közösségek, csoportok, esetenként egyének kulturális örökségük részeként elismernek. Ez a nemzedékről nemzedékre hagyományozódó szellemi kulturális örökség – amelyet a közösségek, csoportok a környezetükre, a természettel való kapcsolatukra és a történelmükre adott válaszként állandóan újrateremtene – az identitás és a folytonosság érzését nyújtja számukra...” (Szellemi Kulturális Örökség Magyarországon honlapja 2013)

Összefoghatja-e a közös ipari múlt, a közös hagyományok az embereket úgy, mint egy népi etnikumot ma Magyarországon? Fontos-e az iparművesek tevékenysége a parádsasváriak számára? Kihat-e az üveg a helyi közösség egészére? Sajnos a Magyar Szellemi Kulturális Örökség listáján szereplő elemek egyike sem tartalmaz az ipari kultúrához köthető szellemi értéket, ami azt feltételezi, hogy egy ipari táj nem rendelkezik szellemi hagyományokkal. A kérdés tisztázása előtt mindenféleképpen meg kell határozni a kultúra fogalmát, ezzel is elosztatva azt a kétélyt, hogy egy ipari táj nem rendelkezik kulturális értékekkel, amelyek kihatnának a közösség egészére.

A kultúra szó eredetileg a latin agricultura 'földművelés' szóból származik, s majd később önállóvá, az emberi gondolkodás fogalmává vált. Egyfelől nincs olyan egyetemes definíció, amely pontosan körülhatárolná a kultúra fogalmát. Különböző korokban, társadalmakban és tudományokban jártas tudósok mind-mind más szemléletből állapították meg a jelentését. (Polyák Balázs 2011)

Kroeber és Kuckhohn az 1950-es években több száz definíciót gyűjtöttek a kultúra meghatározására. Szerintük a kultúra: „A kultúra explicit vagy implicit viselkedésmintákból áll, amelyeket szimbólumok közvetítenek. Ezek a szimbólumok a különböző embercsoportok kiemelkedő teljesítményei, magukban foglalják a művészeti termékeket is. A kultúra lényege a tradicionális (történelem során leszármazott és kiválasztott) gondolatokból, ötletekből áll és főként a hozzájuk tapadó értékekből. A kultúra rendszereket egyrészt tekinthetjük a cselekvés termékeinek, másrészt a jövőbeli cselekedetek feltétel rendszerének.” (Kroeber és Kuckhohn 1952)

Az idén elhunyt világhírű kolumbiai író, Gabriel García Márquez szerint: „A kultúra minden alkotótevékenység összegző ereje: az emberi értelem társadalmi hasznosítása.” (Gabriel García Márquez 1985)

Ugyan a közösség idegen gyökerekkel rendelkező személyei életében jelentős szerepet játszik az idegen kultúrához való ragaszkodás, inkább a gyári kultúra dominál. Parádsasváron a lakosság jelentős része ismeri leszármazottainak történetét, idekerülésének körülményeit:

„Anyám révén, ő itt született, és itt voltak az ő szülei... Hát ilyen sváb és szlovák kötődés volt, de őket ide hozták az 1910-es évektől.” (2014, férfi, 71 éves)

Az ipari táj esetében a legfőbb összetartó erőt nem a közös származás és nem a közös vallás jelentette és jelenti mind a mai napig, hanem a gyár s annak kulturális hagyatéka. Mind Borsodnádason, Ózdon, Miskolcon vagy Parádsasváron élve felfigyeltem a gyár közösségépítő, -összetartó erejére, melynek hagyatéka továbbélt az időkben, s továbbhagyományozódott a fiatalabb generációk körében, akik már a gyár felszámolása után váltak nagykorúvá. Egy közösség életében, mint az itt felsorolt településeken, a gyár a jólét, a gazdagság, a biztonság és a közösség szimbólumává vált.

A magyar munkásság, mint ahogyan Parádsasváron is, rendelkezett kulturális értékekkel, Paládi-Kovács Attila ózdi származású jeles néprajzkutató, akadémikus így fogalmaz: „Az 1930–1940-es évekig bizonyosan létezett a munkásosztály másokkal össze nem téveszthető karaktere a kultúrában, sőt a népi kultúrában és az életmódban is. (...) A »nagy tradíció«, az egyházak, iskolák, egyesületek, olvasóköri körök, újságok által közvetített kultúra mellett/alatt élt a munkásság törzsekös rétegeiben is a »kis tradíció«, a szakmai és helyi közösségek által teremtett, fenntartott szokások, magatartások, nyelvi eszközök tárháza.” (Paládi-Kovács Attila 2000)

Az ipari kultúra fő központjai mindenféleképpen a gyár intézményes keretein belül keresendők. A parádsasvári közösség kialakulásának kezdetei visszanyúlnak a manufaktúra megalapításáig, összetartó erőt képez a közös múlt, a közös munkavégzés, a kollegialitás. A közösség, a kultúra már a Rákócziaktól kezdve intézményes kereteken belül fejlődött. Mérei Ferenc így definiálja az intézményes közösséget:

„Intézményes kereten – ahogy a szociálpszichológiában mondják: formális alakzaton – azokat a viszonylatrendszereket értjük a hozzájuk fűződő szokásokkal, szabályokkal ritusokkal együtt, amelyek szervezeten törvényes jogi implikációval illeszkednek be a teremtésen nyugvó társadalmi rendszerbe. Az intézmények egységes hálózatot alkotnak, átfedésekkel és bonyolult kereszteződésekkel. Ez a hálózat át- meg átszövi életünket, és váza a társadalomnak, mint az emberi tevékenység szervezetének.” (Mérei Ferenc 1971)

A közösség megközelítéséből Fons Trompenaars így fogalmaz: „A kultúra az a módszer, ahogyan az emberek egy csoportja megoldja a problémáit és eldönti dilemmáit – majd ezek a problémák, amelyeket rendszeresen megoldanak, eltűnnek a tudatukból és alapvető feltételezéssé válnak, nyilvánvaló premisszává válnak. Ezek az alapvető feltételezések azután definiálnak fogalmakat, amelyeket a csoport tagjai ugyanúgy értelmeznek.” (Fons Trompenaars 1952)

Kétségtelenül a kultúra egy olyan szellemi tevékenység eredménye, amely kihat egy adott közösség életére. Parádsasvár esetében a közösséghez való ragaszkodás, a kultú-

rához való kötődés a gyárhoz való ragaszkodással, az üveghez való kötődéssel párosul. Hogyan lehet mégis „mérni” a kultúra jelenlétét a településen?

Geert Hofstede szerint: *„a kultúra a gondolkodás kollektív programozása, amely megkülönbözteti egy csoport vagy egy kategória tagjait másoktól [...] a környezet változásaira adott emberi válaszokat befolyásoló közös jellemzők összessége Kultúra mindaz, amit az emberek tesznek, gondolnak, és amivel rendelkeznek, mint a társadalom tagjai.”* (Geert Hofstede 1952)

Hofstede a kultúrának négy rétegét megkülönbözteti meg: szimbólumokat, hősöket, rítusokat, értékeket, melyek összetartanak egy közösséget. Ezeket, egymásra boruló hagymalevelekként szemlélteti. Parádsasváron ezek az egyedi közösségi értékek megtalálhatóak, de ezek teljesen eltérőek a környező települések értékeihez képest:

Szimbólumok:

A szimbólum egy általánosságban vett jel, amelyhez egy jelentés tartozik. A közösségben a település címere mellett jelen van a gyár címere is, amelyet nem kívánt eltávolítani a közösség a gyár romjairól. Emellett Parádsasvár rendelkezik egy olyan szimbólummal, amelyet minden lakos megismer és sajátjának vall: a forgócsillagos parádsasvári mintát. Eme minta a helyi üveggyártás egy „aláírása”, amely felismerhetővé teszi a terméket. Mivel ez az egyetlen helyi szabadalom, így más gyáregység vagy közösség nem használhatja ezt a formát.

Hősök:

Hofstede azon élő, meghalt vagy éppen kitalált személyeket érti ezalatt, akik a közösség számára nagyot alkottak, cselekedeteik példaértékűek, a közösség tagjai felnéznek rájuk. Parádsasvár számos olyan személyt tart vagy érez a magáénak, akikre büszke. Az egykori gyárigazgatók tisztelete mellett fontos szerepet kapnak az uradalom egykori neves birtokosai is. Elsők között található II. Rákóczi Ferenc és Károlyi Mihály, akikről szobrot is emeltetett a közösség.

A településen számos helyi lakos ismeri a gyár kialakulásának történetét. Gyakorta hivatkoznak Takács Bélára és Csiffáry Gergely kutatásaira, ami azt bizonyítja, hogy számukra fontos kutatást végeztek, munkájuk érték a közösségben. A helyi újságokban mindig bemutatkoznak helyi kézműves mesterek, ami azt bizonyítja, hogy jelenlétük fontos a közösség számára.

Rítusok:

Eme cselekvések ugyan technikailag fölöslegesek valamilyen cél elérése érdekében, viszont a közösség számára értéket képviselnek, összetartják azt. A Károlyiak megjelenése óta a gyár számos népjóléti intézkedést vezetett be dolgozói számára. A lakásépítések mellett a gyár igyekezett a dolgozók művelődését is biztosítani. Lakóházakat épített a letelepedő munkások számára, sportszakosztályokat hozott létre, kulturális előadásokat tartott a számukra. Mindezen intézkedések elősegítették a közösség fejlődését, különböző szokások és rítusok fejlődtek ki. Egy helyi lakos így emlékezik vissza gyermekkorára:

„Volt ugye színjátszás. Amikor a kastély romba volt, és egyéb, akkor az üveggyári dolgozók így mentek, és ott kialakítottak egy ilyen színpadi részt... Ugye mikor a kultúrház megépült, azt még a gyáros építette régen. Én a megyében ezer százalékosra sehol nem tudok olyat, ahol annyi szakosztály volt, mint nálunk. Olyan nem volt. És ezt mind finanszírozta az üveggyár.” (2014, férfi, 73 éves)

Értékek:

Az érték Hofstede kulturális rétegének legbelsőbb magja. A közös értékek tartják egyben leginkább a közösséget, így részletesen le kell írunk jelenlétét és egyben hiányát is a közösségben. Az érték fogalma a Magyar Értelmező Kéziszlótár szerint: valaminek az a tulajdonsága, amely a társadalom és az egyén számára való fontosságot fejezi ki. Az értékelés: valakinek vagy valaminek a megítélése. (Magyar Értelmező Kéziszlótár 2003)

Heller Ágnes szerint: „Az érték fogalma olyan absztrakció, ami akkor jelenik meg, amikor kialakul a minőség fogalma, amely megkülönbözteti a kíváнатost a nem kíváнатostól, az előnyöst az előnytelentől, a követendőt a végzetestől, az értékelés olyan folyamatok közös nevezője, amelyek mindegyikét jellemzi a jó és a rossz közötti választás. A jó és a rossz ennélfogva primer kategóriának tekinthető az értékjelenségek világában.” (Heller Ágnes 1970)

Parádsasváron más paraszti közösségekkel ellentétben nem a származás vagy a föld-birtok nagysága hozta el egy üvegműves számára az elismerést, hanem a manufaktúrában, majd a gyárban betöltött szerepe, szakmai tudása volt mérvadó: „A közösségre vonatkozó hétköznapi beszéd kimondatlan előfeltétele, hogy a közösség értékes valami, jó és hasznos tünete a társas életnek, melyre az emberek törekednek, hiánya esetén szenvednek. [...] A közösségi cselekvés, a szolidaritás, a közösségért való élet, a közösséghez való tartozás, a közösségi művelődés – és szaporíthatnánk még a példát, egytől-egyig kíváнатos dolgokként, eszményi állapotként tűnnek számukra.” (Csepeli György 1981)

Mint már említettem, a település legnagyobb értéke az üveg, amely kihat az élet minden területére, a közösség összetartó ereje volt. A gyár kultusza, amely kihat a kultúrára, mélyen áthatja a közösséget, kihat annak egészére. A gyár mint a megélhetés és a dicső múlt, a biztos jövő szimbóluma egyik napról a másikra tűnt el a településről, melynek következtében a helyi kultúra, helyi identitástudat összeroppant. A közös értékek, örökségek, amelyek összetartották a helyi kultúrát, eltűnnek, nem éli túl a gyár bezárását külső beavatkozás nélkül. Kinczel Rozália parádsasvári költő így ír a gyár bezárásáról:

„S a gyártelepre sötétség ült,
megdermedt az ész, az értelem,
az arcokra torz mosoly fagyott,
s szívekbe szállt a félelelem.
Az évszázadoktól virágzó gyár,
mely munkát adott, s kenyeret,
haldoklik, lassú kínhalállal,
haláltusáját így vívja meg.
A forró olvasztókemencét
kioltotta egy sátáni kéz,
s az olvadt üveg kristállyá dermedt,
csillogása már halált idéz.
S a mester, akinek munkáját
a fél világ elismeri,
munka helyett felmondást kap,
s már csak a remény élteti.”
(Kinczel Rozália 2005, Parádsasvár)

4.1. Kulturális értékek elvesztésével járó érzelmi válság

A hagyományos iparágak megszűnése, mint már említettem, nem egyedüli példa a világban, így Magyarországon sem. Kihat a tradicionális ipari társadalmak egészére: „A hagyományos nagyipar/nehézipar felszámolódása, a fizikai munka átértékelődése részleges intellektualizálódása, a kereskedelem, a szolgáltató ágazatok, a kommunikáció és az információ technológia előtérbe kerülése radikálisan átalakította a foglalkoztatási viszonyokat, valamint a társadalmi struktúrát is az ezredfordulón. Ebből következett az is, hogy a hagyományos értelemben vett munkásság egyre inkább múlttá, a történelem részévé vált.” (Valuch Tibor 2012)

Jól megfigyelhető a jelenség szülőföldemen, Borsodnádason is, amelyről átfogó tanulmányt dr. Murányi István szociológus a Korall társadalomtörténeti folyóiratban je-

lentetett meg 2012-ben. „A munkások lokális identitásának jellemzői Borsodnádason” című munkájában:

„További sajátosság, hogy a lokális identitás alapját jelentő Borsodnádasi reprezentációja szervesen kötődik a munkások csoportjával azonosuló munkás identitásához, mivel a munka reprezentációjának központi magjában szerepel az önbesorolás és a származás asszociáció. Ennen alapján joggal mondhatjuk, hogy a munka hangsúlyos eleme a borsodnádasiak ön-identifikációjának. A munkás identitás mellett a munka reprezentációját leginkább a kétkezi-fizikai jelleg, a becsület-megbecsülés és a biztonság jellemzi, míg a gyár elsősorban az elmúlás, az emlékek, a fájdalom és a megélhetés kategóriákkal van jelen a borsodnádasiak gondolatában.” (Murányi István 2012)

Parádsasvár esetében a gyárbezárás szintén morális sokként érte a lakosságot, amelyet kilenc év távlatában sem tudtak kiheverni. A közösség, az összetartás érzése meg bomlott a gyár bezárásával. Egy helyi lakos így számol be:

„Sajnos az a baj, hogy morálisan is nagyon rosszul érintette (Parádsasvárt), szóval az a jókedv, az a vidámság, valahogy az az összetartó erő, ami addig volt szinte, szinte ez olyan, kicsit széjjel esett sajnós. Ugye gazdaságilag meg ugye szörnyű.” (2014, férfi, 73 éves)

A helyi munkások jelentős része nem tudott boldogulni a bezárás után. A parádsasvári üvegművesség annyira egyedi, annyira helyhez kötött volt, hogy sok munkás nem tudott érvényesülni a magyarországi üvegyárakban, így el kellett hagyniuk a települést, vagy kénytelenek voltak más iparágakban elhelyezkedni:

„Lesújtó volt, én mai napig megélem ezt. Egy sokkoló jelenség volt. [...] Nagyon sokan mind a mai napig nem tudnak elhelyezkedni. Ez a szakma annyira speciális, ilyen kis helyhez kötött volt, hogy elmentek sokan külföldre dolgozni, más szakmában keresték a lehetőséget.” (2014, férfi, 65 éves)

Az üvegyár bezárása nem csupán az itt dolgozókat érintette meg, de a helyi lakosokat is megviselte:

„A családom minden tagja az üvegyárban dolgozott. És én nagyon nehezen viseltem azt.” (2014, nő, 82 éves)

Ziegmund Freud Gyász és melankólia című tanulmánya szerint: „A gyász rendszerint valamely szeretett személy, vagy a helyébe lépő absztrakció – haza, szabadság, eszmény stb. – elvesztésére adott reakció.” (Freud 1917) Ez a fajta gyász, az elvesztés érzete egyértelműen jelentkezik az ipari tájak munkásainak körében, amely kihat a közösségre is. A kultúrahanyatlás, a jövőbe vetett bizalom elvesztése morálisan gyengíti a közösséget. Mindamelllett a település alapvető funkciókat nem tud ellátni. Roland L. Warren amerikai szociológus szerint, ha a közösség valóban létezik, akkor annak fizikai, lelki biztonságot, otthont kell nyújtani. Szerinte a közösségnek öt alapfunkciót kell teljesíteni: 1. szocializáció, 2. gazdasági boldogulás funkciója, 3. társadalmi részvétel, 4. társadalmi kontroll, 5. kölcsönös támogatás. (Warren 1957)

Parádsasvár a gyárbezárás után a Warren-funkciók közül kettőt nem tud ellátni: a szocializációt és a gazdasági boldogulást. A közösség elveszti közös értékeit, így megszűnik az összetartó erő. Gazdaságilag pedig nem tudja polgárainak jólétét biztosítani. Így a gyár és az üvegekultúra által létrejött közösség nem tud fennmaradni az értékei elvesztése után.

Bár a településen megvan az igény a helyi kultúra fenntartására, eddig sajnós – 2014-ig – nem volt lehetőség arra, hogy intézményes keretek között létrejöjjön egy gyűjtemény vagy hagyományrendszer a helyi örökség ápolására. Olyan válságkezelő stratégiát kell megvalósítani a településen, amely az előbb felsorolt nehézségeket orvosolni tudja úgy, hogy a közösség fennmaradjon és virágozzon.

5. Nemzetközi és hazai örökségvédelmi gyakorlatok

Milyen kilábalási lehetőségekkel lehet megmenteni a parádsasvári települést a teljes pusztulástól? Minden a világon megtalálható műemléknek megvan a saját szakmai besorolása, valamint a szakmai védelmet segítő nemzetközi és hazai szervezete. Öt fő csoportot különböztetünk meg:

- építészeti örökség: építészettörténeti, valamint településtörténeti szempontból értékes műemlék
- néprajzi és mezőgazdaság-történeti emlék: egy táj, egy népcsoport egyedi arculatát hordozza az épület
- ipari és közlekedéstörténeti emlék: technikatörténeti és közlekedéstörténeti emlékekkel bíró építmények, berendezések
- régészeti emlék: minden föld alatt vagy víz alatt található 1711 előtti emberi lét maradványait tartalmazó mesterséges vagy természetes képződmény
- történeti emlék: minden olyan építmény, épület vagy emlékhely, amelyhez fontos események köthetők.

Az üvegyár és épülete egyértelműen az ipari és közlekedéstörténeti emlék kategóriájába sorolható, amelynek megvannak a nemzetközi és hazai képviselői is. A parádsasvári üvegyár végleges bezárása és környezetének gazdasági, demográfiai és morális leépülése nem egyedülálló jelenség a világon. A fejlett iparral rendelkező országokban az 1970-es évek végén végbemenő gazdasági változások folytán hasonló folyamatok játszódtak le. Számos nyersanyaglelőhely kimerült, gazdaságtalanná vált fenntartásuk, megannyi könnyűipari cég ment csődbe, vagy települt át fejlődő országokba. Ennek következtében egész gyárnegyedek veszítették el funkcióikat, lakói munkanélkülivé váltak, az ipari közösségek morálisan meggyengültek. Az információs technológia forradalmával, a harmadik szektor térhódításával világossá vált, hogy a tradicionális ipari kultúrákat az eltűnés veszélye fenyegeti, ezért megőrzésük, konzerválásuk részben az állam feladata, mivel a nemzet kultúráját képezik. Az ipar kulturális örökségének három küldetése van: a gazdaságilag leszakadóban lévő ipari régióknak a gyárterületek újrahasznosításával új termelési funkciót adhat, másfelől újraindításukkal morálisan erősítheti a közösséget, valamint megóvhatja az annak környezetében kialakult ipari kultúráját.

Az ipari örökség mint fogalom elsőként Georges-Henri Riviére francia etnográfustól származik, aki egy 1976-os Le Creusot-ban megrendezett kollokviumon használta mint kifejezést. 1978-ban megalakult az első olyan szervezet, amely az iparrégészeti műemlékek megvédését tűzte ki céljául. A TICCIH (The International Committee for the Conservation of the Industrial Heritage) egy olyan független nemzetközi szervezet, amely az ipari épületek állagmegóvásával, újrahasznosításával, feltárásával, dokumentálásával, kutatásával, fordításával, hirdetésével, oktatásával foglalkozik. A TICCIH már nem csupán az iparosításból fennmaradt gyárépületekkel és berendezéseivel foglalkozott, hanem vizsgálat alá vette annak környezetét is. A gyárak szomszédságában kiépült lakótelepek, kórházak, színházak mellett egyre nagyobb hangsúlyt fektetett és fektet annak lakóinak múltbeli és jelenlegi értékeinek a megőrzésére, és próbál gazdasági megoldást találni annak fennmaradására. Szervezetében számos szakma képviseltette magát, így történészek, konzervátorok, múzeumi kurátorok, mérnökök, diákok, tanárok, örökségvédők nemzetközi szinten. (Németh Györgyi 2005)

2003-ban Oroszország Nyizsnyij Tagil városában a XII. konferencia alkalmával kartát fogadtak el az ipari örökség fogalmáról és értékeinek védelméről. A Nyizsnyij Tagil karta kimondja: „az ipari örökség a kulturális örökség szerves része, és azokból az ipari emlékekből áll, amelyeknek történeti, műszaki, társadalmi, építészeti vagy tudományos értéke van.” (Nyizsnyij Tagil Karta 2003)

A Nyizsnyij Tagil karta az ipari forradalmat történelmi jelentőségűnek tartja: a 18. század végén olyan szociális, technikai, gazdasági vívmányok jelentek meg, mint a neolitikum és a bronzkor közötti évszázadokban, s meglehetősen gyors és mélyreható fejlemények miatt méltán nevezhető forradalomnak. *„E mélyreható változások tárgyi bizonyítéka egyetemes emberi érték, amelyet fontos tanulmányozni és megőrizni.”* (Nyizsnyij Tagil Karta 2003) Az ipari örökségvédelem fő célja nem csupán a múlt konzerválása, hanem kontinuitást kíván biztosítani a jelen és a múlt között: *„Az ipari forradalom annak a történelmi jelenségnek a kezdete, amely az emberi populáció és az élet minden egyéb formájának folyamatosan növekvő hányadára hat még ma is a Földön.”* (Nyizsnyij Tagil Karta 2003)

A Karta kimondja:

- Az ipari örökség műemlékeit a Velencei Karta alapján kell feltárni, megővni, és megőrizni, tehát hagyományos, történelmi értékű műemlékeknek számítanak.
- Az ipari örökség a kulturális örökség szerves része, amelynek műszaki, történelmi, társadalmi, építészeti és tudományos jelentősége van, és magába foglal mindent, ami az ipari örökséggel kapcsolatos.
- Nem csupán a gyáregységekhez kapcsolódó épületeket, berendezéseket, gépeket foglalja magába, hanem a városrészeket és tájegységeket is, amelyben elhelyezkednek.
- A termelő vagy szekunder ágazaton túl magába foglalja a raktározással, energia-termeléssel, szállítással és szociális ellátással foglalkozó építményeket, lakásokat is.
- Minden olyan emléket védelem alá helyez, amely bizonyítéka egy olyan kornak, amely megváltoztatta a történelmet s a benne élő hétköznapi emberek életét. Különösen fontosnak ítéli meg a korai úttörő példákat.

A Nyizsnyij-Tagil karta óta minden ipari műemléknek nyilvánított épület s azok tartozékai egyenjogú bármely más műemlékkel, így ugyanazok a jogszabályok vonatkoznak rájuk. Hazánkban a 2001-es évi LXIV. törvény biztosítja nemzeti műemlékeink védelmét. Valamint az ipari örökség ma az épített örökség megőrzése mellett nagy hangsúlyt fektet a leszakadó régiók felzárkóztatására. Ebből kifolyólag minden országban nemzetgazdasági jelentőségű, hogy a funkcióját veszített iparvárosok újból bekapcsolódjanak a gazdaság vérkeringésébe, főként új gazdasági irányzatok betöltésével. Az ipari örökségvédelmi és állami szervezetek világszerte, főként a fejlett államokban különböző ipari örökség megőrzésére alkalmas stratégiákat alakítottak ki, azzal a céllal, hogy megóvják eme térségeket a gazdasági recesszióktól azáltal, hogy új funkciót biztosítanak épületeiknek.

5.1. Nemzetközi gyakorlati példák a gyárnegyedek újrahasznosítására

Hogyan lehet újrahasznosítani egy funkcióját veszített gyárterület, ipari tájat? A cél érdekében számos nemzetközi tanulmányt olvastam el, hogy megtaláljam azokat a nemzetközi és hazai példákat, amelyek segíthetnek a parádsasvári épített, természeti és szellemi értékek megóvásában. Ebből négy örökségvédelmi modellt találtam alkalmasnak: a betlehemit, a bizenit, az ózdit és az egykori borsodnádasi tevéimet, melyet Parádsasvárra ültettem át.

5.1.1. Betlehem város ipari öröksége (USA)

A barnamezős területek turisztikai célú fejlesztése a világ fejlett ipari országaiban elismert gyakorlat. A turisztikai beruházások mellett fontos szerepet kap a lokális

szociokulturális közösségek érdekeinek és érdekeltségeinek kérdése is. Reprezentatív példa erre az Amerikai Egyesült Államok pennsylvaniai Betlehem városa. Betlehem a Leigh-folyó völgyében található, 1741-ben alapították német telepesek. 1860-ban megalakult a Betlehem Iron Company, amely az USA második legnagyobb acélipari üzemévé nőtte ki magát. A vállalat viszont az 1975-ös évektől veszteséget termelt, míg végül 2003-ban végleg bezárta kapuit.

Betlehemben viszont már az 1970-es évek végén megkezdődött az épületek örökséggé nyilvánítása és múzeummá alakítása, amely megteremtette az új gazdasági irányzat alapjait. Az itt megtelepedett közösségek szellemi hagyatékára építve klasszikus örökségturizmus színterévé tették a várost. Az 1990-es évektől került megvalósításra Betlehem komplex örökségvédelmi stratégiája. A hajózási csatornák felújításával, tudományos centrumok és múzeumok kialakításával új alapokra helyezték a helyi gazdaságot, melynek fő bevételi forrása a turizmus lett. Mindemellett a helyi szakemberek egy része is munkát talált a helyi iparturizmusban, amely a közösség számára fontos volt mind gazdaságilag, mind morálisan. (Biczó Gábor 2010)

5.1.2. Bizeni fazekasság (Japán)

Bizen a 12. század óta fazekas város. Sajátossága, hogy máz nélküli edényeket készítettek, s ez természetes szépséget kölcsönzött termékeinek. Komor szépsége miatt főként teaceremóniák alkalmával használták. 1868-ban a modernizáció és az iparosítás hatására a termék iránti kereslet jelentősen csökkent, és évtizedeken keresztül veszteségesse vált az előállítás. 1956-ban Kanesige Tódzso helyi művész karizmatikus közbenjárásának köszönhetően a termék ismételten elérte az országos ismertséget, melyre a kormány is felfigyelt. Az állam a fazekasok érdekeinek megfelelő jogi keretet nyújtott azzal, hogy az immateriális kulturális javak fogalmán keresztül felértékelte mesterségüket. Ez azt jelenti, hogy az állam nem avatkozik bele a művészi alkotás folyamatába, csupán anyagi és jogi támogatást nyújt az immateriális javak fenntartóinak. A fazekasok és azok a személyek, akik velük dolgoznak, jogi keretek alapján szerveződnek, és őket a művészvilág részének tekintik, kik egy élő nemzeti örökséget ápolnak.

A bizeni fazekasok kérésére a megyében 1966 óta fazekasképző tanfolyamok indultak meg, végül 1971-ben megalakult a Bizeni Fazekasképző és Kutató Központ. Részben a központnak hála huszonöt év leforgása alatt az itt tevékenykedő fazekasok száma 75 főről 400 főre emelkedett. Ugyan a tanulók az ország számos pontjáról érkeznek, nem változtatnak a helyi kézműves tradíciókon, hanem épp ellenkezőleg, hozzájárulnak annak reprodukálásához, és gazdagítják azt. Mindamellett a bizeni fazekasság jogi kereteibe csupán a művészek kategóriájában indulók tartoznak, így kizárják soraikból a silány termékeket előállítókat. (Ogiro Masahiro 2004)

5.1.3. Ózdi ipari táj rehabilitációja (Magyarország)

Hazánkban az ipari örökségek védelme ugyan nem az 1960-as, 1970-es években indult meg, hanem sokkal később, de hasonló céllal és értékrendekkel jött létre. 1986–1996 között az ország termelő-, pénzügyi és kereskedelmi ágazataiban mérvadó változások következtek be. 1992-ig az ipari termelés mélyülő válsága, a pénzintézetek átalakulása, a tulajdonosváltás felgyorsulása, a termékszerkezet és az elosztási-kereskedelmi rendszer teljes átrendeződése jellemezte. 1992–1996 között a privatizációnak, a külföldi tőke intenzív szerepvállalásának köszönhetően elkezdődött a válságból kivezető szerkezetváltozás, az ipari termelés több területen piacképessé vált. A régi állami vállalkozások megszűnése miatt felszabadult szakképzett, olcsó munkaerő egy része az újonnan alakult „zöld mezős ipari parkokban” kapott munkát.

Az addig szocialista tervgazdálkodás által felépített városok és gyárnegyedek sokszor aránytalanul túlméretezett és gazdaságtalan kombinátjai a kapitalista gazdasági versenyben életképtelenné váltak. A több ezer főt is foglalkoztató óriásgyárak jelentős részét bezárták, leépítették. Ezen iparvárosok, mivel az ipari termelésből éltek, s csupán egy adott ágazatra koncentráltak, nem tudtak kilábalni a válságból. Az egykori Ózdi Kohászati Üzemek helyén épülő ipari parkban 100 vállalkozás működik, és 1300 főt foglalkoztat. A cégek kohászati másod- és harmadtermékeket állítanak elő, építési szakipari munkákat végeznek, illetve szolgáltatást nyújtanak a betelepült vállalkozások számára. (Osváth Sarolta 2004) A közel 70 hektáros rehabilitációs jellegű ipari parkban mintegy 25 hektár szabad terület van kihasználatlanul, ahol a Magyar Nemzeti Digitalizációs Archívum kap majd helyet.

A rendszerváltás egyik legnagyobb vesztese kétségtelenül Észak-Magyarország egyik ipari fellegrvárának számító Ózd volt. Az 1990-es években sajátos tradíciókkal és kulturális értékekkel rendelkező munkásrétege eltűnt, az itt kialakult kisebb utódvállalatok pedig nem bizonyultak életképesnek, létfenntartással küzdöttek. Az Ózdi Kohászati Üzemek fénykorában 14 ezer munkást foglalkoztatott, mely bezárásával mind munkanélkülivé vált. A válság kihatott annak vonzáskörzetére is. 1992 végére a gazdaságilag aktív népességhez viszonyított egyharmados munkanélküliségi ráta 2,5-szöröse volt az országos átlagnak, s mintegy 50%-kal haladta meg a megyei értéket is.

A gazdasági változások következtében a demográfiai mutatók is kedvezőtlenül alakultak. Az 1980-as évek legelején a város közel 50 ezer lelket számlált. 1985 után a természetes fogyás mellett az elvándorlás is megindult a városból: 1980 és 1989 között 5878 fő, 1990 és 2001 között pedig 2494 fő hagyta el a várost. (Népszámlálás 2012, 19–20) A népességfogyás mellett tovább nőtt a munkanélküliség, 2010-ben a munkanélküliségi ráta elérte a 22,21%-ot az Ózdi kistérségben. (Alabán Péter 2012, 4)

A válsághelyzet kezelésére korábban több stratégiai terv is készült az Ózdi Önkormányzat részéről, ellenben ezek nem tudtak átütő sikereket felmutatni. 2010 őszén a Fürjes Pál, Ózd város polgármestere által irányított városvezetés új válságkezelő stratégiával állt elő, amely a kedvezőtlen adottságok ellenére is tud részleges megoldást találni számos égető problémára. Csontos János újságíró és dokumentumfilm-rendező nevével és ötletével fémjelzett Rombauer-terv az Ózdi kistérség középtávú cselekvési terveként készült el, melynek célja Ózd városának felemelése volt. A programban három kiemelt stratégiai cél szerepel:

1. Ipari örökségvédelem: a Magyar Nemzeti Digitális Archívum és Filmintézet a nemzeti kulturális értékeink digitalizálását Ózdon valósítja meg. A régi vasgyár épületeit újrashasznosítják, s a város magja kulturális központtá növi ki magát.
2. A „zöld város koncepció”: a városkép szépítésén túl megújuló energiaforrásokkal és ún. zöld technológiával kívánják a város közintézményeit olcsó energiával ellátni. Jelentős mezőgazdasági és erdőgazdálkodási fejlesztések mellett látványos köztéri parkosítások kezdődnek meg.
3. Roma integráció: az utóbbi két évtizedben Ózdon és vonzáskörzetében jelentősen növekedett a roma kisebbség számaránya. Túlnyomó hányaduk nem rendelkezik szakképzettséggel és munkanélküli. A programban, a helyi ingatlanok felújítása mellett, közösségépítés és képzés indul meg felzárkóztatásukra.

A Rombauer-terv három pillére nem hagyhatja figyelmen kívül sem a környezeti adottságokat, sem pedig a közigazgatásban bekövetkezett változásokat. Az újabban járási központként funkcionáló Ózd csakis a környező településekkel együttműködve tud sikereket elérni. Szükséges a kormányzat támogatása is, melyet az ún. „Mini New Deal” programjával kíván megvalósítani. Olyan vállalkozóbarát környezet megvalósítására törekszik, amely a térségbe vonzza a szakképzett munkaerőt igénylő vállalkozásokat. Állami segítséggel megfelelő infrastruktúra jöhet létre, mellyel Ózd bekapcsolódhat a

nemzetgazdaság vérkeringésébe. A közösségi beruházásokkal, közszolgáltatások bővítésével növelheti a foglalkoztatást, a „kultúrgyár” megteremtésével pedig segítheti az értelmiségi, főként fiatal réteg helyben maradását. (Alabán Péter 2012, 8)

Az előbb említett Ózd térségére kialakított válságkezelő stratégia véleményem szerint kidolgozott, racionális, a világ ipari örökségvédelmi stratégiáit ötvözi Ózd és vonzaskörzetére szabva. Ellenben a Rombauer-terv nem tesz említést a turizmus lehetőségeinek kiaknázásáról, amely nyugat-európai példákat tekintve megszokott. Ennek pótlására a 15 kilométerre található Borsodnádason 2011-től saját stratégiát terveztem meg, melyet ebben a munkámban összegeztek.

5.1.4. Borsodnádasi örökségvédelmi elképzelések

Hogyan lehetne turisztikailag vonzóbbá tenni Ózd vonzaskörzetét is? Milyen attrakciót tudunk esetlegesen kínálni az ide látogató turistáknak? Ha a környékbeli régiókat szemügyre vesszük, így példának állítva Szilvásváradot vagy Egert, Ózd környéke messze alulmarad szomszédjaival szemben. Ennek ellenére Borsodnádásdnak van egy épített adottsága szó szerint a föld mélyén, amellyel kevés város büszkélkedhet.

A gyár egykori dolgozóival a földalatti légóhálózatot az 1930-as években kezdték meg építeni, kifejezetten a gyár munkásainak és technológiájának a védelmére. Nem csupán a gyár területén épült ki a védelmi rendszer, de a gyárvezetés a kolóniákon is felépítette a védelmi alagutakat, melynek következtében az otthon pihenő munkások és családjaik is biztonságban voltak az esetleges légi támadások alatt.

Ezek a légóalagutak mind a mai napig teljesen ép állapotban vannak, csupán korróziós folyamatok jelentkeztek a fémfalak felületén. Statikai állapota ugyan stabil, felszerelésében viszont jelentkeznek hiányosságok. Eme komplexumból egy olyan ipari örökségre támaszkodó helyi attrakciót lehetne kiépíteni, amely a világon egyedülálló lehetne. A második világháborús, illetve hidegháborús viszonyok lemodellezése segítségével (bombázási effektek, hangszórón kiszűrődő haditudósítások, korhű zene) egy olyan látványos attrakciót lehetne létrehozni minimális költségvetésből, amely vonzáná az ipari tájra a turistákat. Másik részről a műemlékre ráfordított költségek szintén minimálisak lennének, mivel a járatokat szándékosan úgy tervezték, hogy ellen tudjon állni a káros környezeti hatásoknak, így az időnek, bombázásoknak és az időjárás viszonyoknak is. Ennek következtében a járatok kiváló állapotban vannak, így minimális ráfordítással, alacsony fenntartással tud egy vállalkozó nagy profitot elérni egy turisztikailag jelentéktelen területen, ha olyan gyűjteményt hoz létre, amely biztosítja a teljes beleélés varázsát.

Borsodnádásd a sajátos építményrendszerek mellett egy igen fontos szellemi örökséggel is rendelkezik: a vaskészítés művészetével. A lemezgyár 1864-es alakulása óta nem csupán a helyi építészetben hagyott nyomot, hanem a település kultúrájában is. Az addig főként mezőgazdasággal, állattenyésztéssel foglalkozó népi társadalom mellett egy igen gazdag bányászati, kohászati hagyományokkal rendelkező, főként szlovák és német szakmunkás réteg telepedett le. Az itt olcsón beszerezhető nyersanyag, a helyi kultúrák keveredése és százötven év alatt kifejlődött szaktudásuk által a vasművességet mesteri szintre fejlesztették. Számos mesterien megmunkált használati és dísz tárgyat készítettek a gyár dolgozói otthon és a gyár területén: csillárokat, virágtartókat, gyertyatartókat, italtöltő ágyúkat. A tepsik számos formáját ismerjük: tortáknak, morványnak, túrós lepénynek, mákos kalácsnak különböző formájú tepsit készítettek. A teknőket és a lavórokat is a gyárban állították elő. A kések és kardok készítése mind a mai napig élő hagyomány. (Kelemen Kristóf 2011)

A mesteremberek termékei közül számos művészi szintre emelkedett alkotás fordult meg nemzetközi kiállításokon, Járdán József mester pedig a Hídember című filmbe készített kardokat. A molnárkalács-sütővasak a mesteremberek százötven éves szaktu-

dását dicsérik. 2011-ben az volt az elképzelésem, hogy a borsodnádasi vasművesség százötven éves múltját fel kell vinni az UNESCO Szellemi Örökség listájára, amely nem csupán országos tekintélyt jelent a helyi szakemberek számára, de olyan örökséget is alkot, amellyel a helyi lakosság azonosulni tud. Az országos elismertség pedig növelte volna a termék vásárlóértékét, mellyel egy halmozottan hátrányos régióban munkahelyek jöhettek volna létre. Az épített és szellemi kulturális örökség meglétével turisták számára vonzó terület lehetett volna Borsodnádasi.

5.2. Nemzetközi gyakorlatok összegzése

Eme hazai és nemzetközi példákat felhasználva Parádsasváron egy olyan ipari örökségvédelmi stratégiát kell megvalósítani a gyár területén, amely figyelembe veszi mind a természeti, mind az épített értékeket. Az újrahasznosított gyárterület így nem rontja a táj szépségét, Őzdhoz hasonlóan meg kell teremteni a zöld övezet koncepcióját a területen. A környezet nyújtotta erőforrásokat kihasználva zöld energiával lehetne itt működtetni a helyi intézményeket, amely nemcsak hogy gazdaságos, de nem szennyezi a Mátra növény- és állatvilágát.

Figyelembe kell venni, hogy Parádsasvár fő bevételi forrása ma a turizmus. Felhasználva a borsodnádasi légótervet és a Betlehem iparnegyedeiben kialakított örökségvédelmi helyszíneket, ehhez hasonló attrakciót kell nyújtani az ide látogatóknak. A vendégek nem csupán a passzív időtöltést, a pihenést, a nyugalmat és a kikapcsolódást kereshetik, hanem a hely nyújtotta szolgáltatásokat kihasználva aktív kulturális pihenésben vehetnek részt.

A természeti és épített értékek mellett továbbra is az üvegművészet helyi háromszáz éves múltját tartom a leginkább vonzó attrakciónak, amely eladható piacképes termék lehet a modern gazdaságban. A borsodnádasi vasművesség és a bizeni fazekasság példájából okulva, a turizmus nyújtotta előnyökből a helyi termékeket be kell vonni a kreatív gazdaság működésébe. A művészien megmunkált termékek eladásával nemcsak segítheti a kisvállalkozókat, de morálisan erősíti a közösséget, biztosítja a folytonosság érzetét. Mindemellett megélhetést is biztosít a helyi munkásoknak úgy, hogy ápolják örökségüket.

Ahhoz, hogy a parádsasvári üvegművészet vagy akár a borsodnádasi vasművesség olyan sikereket érjen el, mint a bizeni fazekasság, ahhoz előbb mindenféleképpen meg kell ismernünk a Japán szellemi kulturális örökségvédelem felfogását. Japánban külön törvény készült a szellemi örökségről, azaz „immateriális kulturális javak fenntartójáról”. A jogi terminus nem az „élő”, hanem az élők művészete és mesterségei. A törvény nem az élő művészek előtt rója le tiszteletét, hanem az immateriálisnak tekinthető mesterségeiket, szellemi tudásukat kívánja megőrizni. Mindemellett a tradicionális művészet nem csupán a múlt örökségének hű megőrzését és konzerválását tűzi ki célul, hanem a jövőbeni elkészítendő alkotások aktualizálásából, fejlesztéséből is áll. A japán kulturális felfogás szerint a hagyomány materiálisan nem létezik, láthatóvá kell tenni ahhoz, hogy elismertté válhasson. (Ogiro Maszahiho 2004, 324)

Mindenek előtt figyelembe kell venni azt, hogy a bizeni fazekasság egy olyan kulturális termékkel rendelkezik, amely piaci értékkel bír, és a japán nép számára kelendő. Ma a kulturális örökség egy iparág, amelyre igény van, mely mind a turizmusra, mind a helyi manufaktúrákra hatást gyakorol. A kultúra és a gazdaság viszonyának két megközelítése van. Egyfelől feltételezi, hogy a kultúra ingó és ingatlan örökség, olyan luxuscikk, amit a magánemberek vagy a közösség a gazdasági haszonból fedeznek. A kultúra egy olyan értékes árucikk, ami megérdemli a gazdasági támogatást. Másfelől általános vélemény, hogy a kultúra módosítja a gazdasági fejlődést, vagy visszahat rá. (Brian Graham – G. J. Ashworth – J. E. Tunbridge 2004, 393)

6. Parádsasvár kreatív ipara

Hogyan vehet részt Parádsasvár a modern gazdaságokban csupán az ipari tradícióival és hagyományaival? Mind Nyugat-Európában, mind hazánkban egyre fontosabbá válik az örökségipar. A kulturális örökség „fogyasztói” olyan élményt, attrakciót, termékeket „vásárolnak”, amelyek kulturális szellemi értékekkel, sajátosságokkal, egyediséggel rendelkeznek. Felértékelődnek a kreativitást igénylő képzőművészeti termékek, amelyek tradícióval rendelkeznek, és igen magas szakértelem szükséges az elkészítésükhöz. A kulturális örökségről mint növekvő gazdasági ágazatról három tény mondható el:

1. Az örökség egy gazdasági szektor, forrásokat használ fel, termékeket hoz létre, hasznót hajt, munkahelyet teremt.
2. Része a gazdasági fejlesztésnek mint katalizáló, illetve integráló tényező.
3. A gazdaságirányítás eszköze mindenféle területi szinten, a nemzetközitől a lokálisig.

Fontos ezen gazdasági szektor létezését kormányzati és helyi szinten felismerni, mivel az örökségiparba történő beruházás stratégiai fontosságú lehet, főként a Parádsasvárhoz hasonló településeken. (Brian Graham – G. J. Ashworth – J. E. Tunbridge 2004, 394)

Hogyan kapcsolódható be Parádsasvár a kulturális iparba? Parádsasvár, amelynek üveg dísz tárgyai mind a mai napig megtalálhatóak minden egyes háztartásban, most képes utat törni a képzőművészeti értékekkel bíró kreatív ipar területére. Ugyanis az üvegyár megszűnése után számos olyan csiszoló manufaktúra és üvegfúvó üzem jött létre a gyár egykori dolgozóinak munkája által, amely utat nyithat annak, hogy a parádsasvári üvegművészet a gyári termelés helyett teret kapjon a kreatív iparban.

Mi a kreatív ipar? A kreatív iparágak legelső meghatározásai az 1990-es évek végén jelentek meg Nagy-Britanniában. A Tony Blair-kormány kultúráért, médiáért és sportért felelős minisztériuma kreatív iparágakkal foglalkozó munkacsoportot hozott létre. (Ságvári Bence 2005, 9) 1998-ban eme munkacsoport a következőképpen határozta meg a kreatív iparágakat:

„azon tevékenységek, amelyek gyökere az egyéni kreativitásban, képzettségben és képességekben rejlik, és amelyek képesek a szellemi tulajdon létrehozásán és felhasználásán keresztül jólétet és munkahelyeket teremteni” (Creative Industries Economic Estimates Full statistical release 2011)

Szintén 1998-ban az Egyesült Királyság kultuszminisztere így nyilatkozik a kreatív iparágakról:

„A kreatív vállalkozások és a kultúra kulcsfontosságú gazdasági tényezőkké váltak. A nemzet jólétét meghatározó gazdasági tényezők között az intellektuális tőke létrehozásából származó érték egyre fontosabb. Azok a – sok esetben újonnan létrejött – iparágak, amelyeknek a kreativitásból, és a képzelőerőből építkező szellemi tulajdon az alapzatuk, a nemzetgazdaság leggyorsabban növekvő és legfontosabb részét képezik. Ezek azok, ahol a munkahelyek és a jövő gazdasága létrejön.” (Smith 1998 in Terry Flew: Beyond ad hocery: Defining Creative Industries 2002, 3)

A kreatív iparágakkal foglalkozó munkacsoport 2001-ben jelentéseiben nyilvánosságra hozta, hogy az Egyesült Királyságban a kreatív iparágak bevétele 112,5 milliárd font volt, 1,8 millió munkavállaló dolgozott ezen a szakterületen az országban, akik a gazdaság összteljesítményének (GDP) több mint 5%-át adták, 10 milliárd fonttal növelve az exportbevételeket. (Terry Flew 2002, 4–5)

Az új évezredben egyre inkább előtérbe kerülnek a kreatív iparágak. Az egyik legismertebb képviselője Richard Florida lett, aki *„A kreatív osztály felemelkedése”* (2002) című könyvével új alapteóriákat fektetett le a gazdaság fejlődéséről. Florida alapgondo-

lata, hogy az Amerikai Egyesült Államok gazdasága már a kreativitásra épül. A kreatív kor története az 1940-es, 1950-es évekhez vezet vissza, ahol az ipari tömegtermelés időszaka elérte saját kreativitásának korlátait. Richard Florida szerint ebből a tudásból táplálkozik a kreativitás, amelynek lényege, hogy hasznos, új formákat hoz létre. A tudás és az információ képezi az eszközt és a nyersanyagát a kreativitásnak, melynek terméke az innováció. Florida nem a kreatív termékeket helyezi előtérbe, hanem azokat a személyeket vagy csoportokat, amelyek létrehozzák azt. A kreatív iparágakkal foglalkozó szakterületek: tudomány, építészet, formatervezés, oktatás, művészet, zene- és szórakoztatóipar. Az Amerikai Egyesült Államokban 38 millióra teszi, amely a lakosság 30%-át foglalja magába. (Ságvári Bence 2005, 11)

A kreatív osztály felemelkedése című munka sikere annak volt köszönhető, hogy az amerikai városok és régiók gazdasági fejlődését a kreatív iparra vezette vissza, s rajtuk keresztül szemléltette:

„Egyes városok egyszerűen beleragadtak a gazdasági fejlődés régebbi paradigmájába. Buffalo, New Orleans és Louisville a nyolcvanas és kilencvenes években azért küzdöttek, hogy ők legyenek a következő »Szilikon Bármi«: high-tech irodaparkokat építettek, és támogatták a profi sportklubokat. Mégis elveszítették a kreatív munkaerő egy részét, és ezzel együtt a gazdasági dinamizmusukat, méghozzá olyan városok javára, mint Austin, Boston, Wasington D.C. vagy Seattle, amelyek toleránsabbak, nyitottabbak a kreativitásra és a másságra. A kreatív osztály migrációja újrarajzolta Amerika gazdasági és társadalmi térképét, felülírta a régi szembenállást Észak és Dél, illetve a keleti és a nyugati part között.” (Richard Florida 2004)

Florida szerint a siker záloga a technológiában, a tehetségben és a toleranciában keresendő, azaz a „három T-ben”. A technológia az adott térség gazdasági fejlettségét, a tehetség a helyi emberek tudásának minőségét, a tolerancia pedig a helyi társadalom nyitottságát, újdonságokra való fogékonyságát méri. Florida az amerikai városok kreatív iparára építkezve kidolgozott egy kreatív indexet, amely minden egyes városhoz és régióhoz hozzárendelhető. 2004-ben a londoni Demos intézettel megjelentette a kreatív indexek kiszámított értékeit tartalmazó tanulmányát Európáról, melyben az első két helyen Írország és Finnország végzett. (Ságvári Bence 2005, 18–19)

A kreatív indexnek négy alkotóeleme van, amely azt méri, hogy mennyire vonzó a város az innovatív személyek számára. Az első a kreatív munkás index, amely a diplomások százalékos arányát tünteti fel a lakosságban. A második index a high-tech ipar jelenlétét és fejlettségét rangsorolja az adott térségben vagy országban. A harmadik index a szabadalmaztatott technológiák számából következtetve az innováció mértékét nézi. A negyedik pedig a társadalom toleranciáját méri, amelyet a homoszexuálisok számáról állapít meg.

Az Economist Intelligence Unit független gazdasági szervezete is a kreatív személyek helyben tartását helyezte előtérbe, amelyet 2012-ben publikált a „Hot Spots” című kiadványában. A munka a városok versenyképességi szempontjait összegzi, ahol a „puha” jellemzőket is kézzelfoghatóvá teszi: méri a vállalkozói kedvet, a nemzetközileg elismert agytrösztök számát, a nyitottságot és sokféleséget, a kulturális élet kisugárzását is. Továbbá interjúkat készítettek városi szakértőkkel arról, mi tesz egy várost sikeressé. A fejlett országok legjellemzőbb előnyének azt tartja a jelentés, hogy képesek legnagyobb tehetségeiket kinevelni és megtartani, ezért az index emberkincs kategóriáját uralják. Az európai és észak-amerikai városok előnye a jelentés szerint az oktatási rendszer minőségéből és állampolgáraik vállalkozó kedvéből adódik, melyhez a kulturális élet és az általános jó életszínvonal is hozzájárul. (Miszlivetz Ferenc, Márkus Eszter 2013)

Érdemes átgondolni, hogy a történelem során mindig azok az országok tudtak áttörő tudományos fejlődést elérni, ahol az államvezetés érdekelt volt a társadalom gazdasági fejlődésében, s így ezekben a társadalmakban az innovatív személyek támogatottak vol-

tak, és tudtak érvényesülni. Kétségtelenül a 18. században az Egyesült Királyság állt az élen. Voltaire Newton temetése alkalmával Nagy-Britanniába utazott, s hazatérve Franciaországba ezeket a sorokat írta a látottakról: „*Láttam egy matematikaprofesszort, akit csak azért, mert nagyot alkotott a mestersége terén, úgy temettek el, mint egy, az alattvalóival jószágos királyt.*” (Arouet de Voltaire 1727)

Miért lett Anglia a világ legfejlettebb országa a 18. századra? Miért Angliában alakult ki legelsőként ipari forradalom Európában? A szigetországban már 1662-ben az uralkodó támogatásával megalapult a Londoni Királyi Természettudományi Társaság, mely biztosította a tudomány vallás- és ideológiamentes szabad kutatását. Társaság főként a fizikai és matematikai kísérletekkel foglalkozott. Tagjai a tudományos munkájukban elért eredményeik által nyerhettek felvételt, nem számított a vallás vagy a származás. A megalapítók között olyan neves tudósok voltak, mint Christopher Wren építész, Isaac Newton, Robert Boyle és Robert Hooke fizikusok. (Niel Ferguson 2011) Niel Ferguson brit származású gazdaságtudós szerint nem véletlen, hogy az ipari forradalmat elindító találmányok javarésze Angliában jelent meg:

„A Royal Society nem is annyira a királyi támogatás miatt vált igazán fontossá, hanem inkább azért, mert egy újfajta tudományos közösség részét képezte, amely a nyílt versenyen keresztül teret adott a gondolatok és problémák közös megoldásának [...] Valóban lényeges intellektuális törésvonal húzódott a kontinens metafizikus gondolkodásmódja és a Brit-szigetek empirikus gyakorlata között. Mindig is valószínűnek látszott, hogy ez utóbbi – a rá jellemző kísérletező szöszmötölés és türelmes megfigyelés révén – létrehozza majd azokat a technikai vívmányokat, amelyek nélkül nem indulhatott volna el az ipari forradalom.” (Niel Ferguson 2011)

Nagy-Britannia és a hozzá hasonló vezető országok zavartalan fejlődésük következtében korábbi és erőteljesebb ipari fejlődésen és társadalmi átalakuláson mentek keresztül. Ebből fakadóan tőkét halmoztak fel, fejlett infrastruktúrájuk és gazdaságuk pedig kedvezett a kreatív gondolkodók számára. Így itt jobban érvényesül Richard Florida Technológia Tudás és Tolerancia indexe. Magyarország, ahol a szocialista rendszer mély nyomot hagyott a társadalomban, a gazdasági életben és a tudományok kibontakozásában, eleve hátrányokkal indult. Ságvári Bence szociológus szerint a kreatív ipar azokban az országokban különös helyzetben van, ahol a szocialista tervgazdálkodás felbomlott. Ezekben az országokban a hagyományos kapitalizmus nem szilárdult meg, az újak pedig nem bontakoztak ki. A világ fejlettebb országai eme területeken kétségtelenül haladnak előre, míg Magyarország nem tud jelentős eredményeket felmutatni: (Ságvári Bence 2005, 11)

„A kultúra felől közelítve, a kérdés jelentősége aligha elhanyagolható, hiszen egy – az ország gazdasági lehetőségeiből fakadóan – gyengén támogatott kreatív (kulturális) ipar, amely viszonylag korlátozott belső piaccal rendelkezik, aligha képes felvenni a versenyt a nagy és gazdag országok abszolút értékben többszörösen dotált és adópolitikával segített kulturális termékeivel és szolgáltatásaival. Azaz a fogyasztási piacok »farkastörvényei« közé kerülő helyi kulturális ipar – bár a hazai pálya előnyeit mindig is élvezni fogja – nehezen veheti fel a versenyt a méreténél fogva más dimenzióban mozgó meghatározó külföldi kulturális iparok termékeivel.” (Ságvári Bence 2005)

Véleményem szerint Magyarország ipari tájai úgy tudnak kilábalni a gazdasági és szociális nehézségekből, ha az épített örökségeik megóvása és új funkció találása helyett újra felfedezik a mögötte rejlő, tradíciókkal rendelkező szellemi kreativitást és kulturális értékeket. Az ipari tájak szellemi öröksége még kiaknázatlan terület. Az egykori szaképzett gyári dolgozók által előállított iparművészeti termékek új lehetőséget teremthetnek a piacon, felszámolhatják a munkanélküliséget, ezzel enyhítve a leszakadást más régiókkal szemben. Parádsasvár élenjáró példa lehet a közeljövőben, ha a nemzetközi ipari örökségvédelmi és kreatív iparral foglalkozó stratégiákat ötvözzük a településen.

Florida kreativitásindexének ugyan számos ellenzője akadt, akik megkérdőjelezték gondolatmenetét vagy számítási módszerét. Tény azonban, hogy Florida tézisei főként az amerikai multikulturális társadalomra vonatkoznak, és nem veszik figyelembe egy adott közösség lokális értékeit. Parádsasvár esetében a kreatív index mérései is lehetnének bizonyultak:

1. Kreatív munkás index: Parádsasváron az üveggel foglalkozó mesteremberek nem rendelkeznek felsőfokú diplomával, ellenben számos szakmai kitüntetést, díjat nyertek el kreativitásuk által. Így a kreativitás, főként a művészeti ágazatokban nem a diploma függvénye, hanem a vele született tehetségé.
2. High-tech index: a parádsasvári termékek fő sikere nem a gépi megmunkálásban keresendő, hanem a mögötte álló emberi kreativitás révén tudott világhírűvé válni. Így a lefektetett high-tech ipar mennyiségének és minőségének mérése másodlagosnak számít a településen.
3. Innováció index: Parádsasváron egy szabadalom létezik, amely a forgócsillagos mintákat védi. Habár az index alapján így 400 főre jut egy szabadalom, ennél sokkal több egyedi technológia látott napvilágot. Az itt előállított termékek mindegyike egyedi. Egy manufaktúra számára egy sajátosan elkészített üvegtárgy vagy gravírozás levédése költséges. Bármilyen formai eltérés pedig feloldja a védettséget, így a készítőjének nem áll érdekében védettség alá vonni termékét.
4. Társadalmi tolerancia index: Parádsasvár a Florida-elveket szem előtt tartva intoleráns településnek számítana, mivel sem kisebbségi, sem homoszexuális személyek nem laknak a településen. Ellenben a település őslakosságának 100%-a rendelkezik idegen országból származó felmenőkkel, amelyekre büszkék, a lakosság pedig toleráns az idegenekkel szemben, amelyet a magas turistaforgalom is igazol.

Florida négy pontba foglalt kreatív indexének egyetlen eleme sem alkalmas Magyarországon kistélepülések mérésére, ellenben annak Technológia, Tudás, Tolerancia teóriája teljesen nyomon követhető Parádsasvár iparfejlődésében s annak történelmében:

1. Technológia: a debrői uradalom, s vele együtt az üvegyártás mindig tőkeerős nagybirtokosok anyagi támogatását élvezte, mely biztosította a megfelelő anyagi fedezetet a technológiai fejlesztésekhez és a piaci életben maradáshoz. Változás a szocialista érában sem következett be, sőt a gyár a központosítás által nemzetközi kapcsolatokat épített ki, így még könnyebb volt megszereznie versenyben maradásához a technológiát.
2. Tudás: mivel a helyi közösségek megélhetését mindig is az üvegyártás biztosította, a közösségben mindig adott volt a szakmai kontinuitás. Így az itt élő mesterek át tudták örökíteni a szaktudásukat a következő generációnak, így meg tudták őrizni a tradicionális értékeket, tehát konzerválták a helyi üvegművészet hagyományát. Lényeges elem, hogy a kreativitás itt a tradícióra épült, a helyi üveggészítő mesterek már gyermekkoruk óta foglalkoztak az üveggészítéssel.
3. Tolerancia: Európa számos országából telepedtek itt le mesteremberek, akik új, korszerű áramlatokat honosítottak meg a helyi üvegyártásban, ezzel biztosítva az innovatív megújulását. Az ide érkező idegen szakmunkásokat nemcsak hogy elfogadta a helyi közösség, hanem házasodási szokásainak köszönhetően beolvadtak a közösségbe, a velük hozott szaktudással egyetemben. Ezt bizonyítja a településen a vezetéknevek változatossága, amelynek magyar, szlovák, cseh, lengyel, német gyökerei vannak, s amelyeket a helyi lakosok számon is tartanak.

A három T modell lokális esetben, mint már említettem, nem igazodik ugyan a kreatív index alapkritériumaihoz, ellenben mégis választ ad arra, hogy miért tudott eme kis közösség nemzetközi sikereket is elérni. A három T modell egyik hiányossága, hogy nem tesz említést kreatív alkotók anyagi és társadalmi megbecsüléséről az adott kultúrákban. A településen élő „innovatív személyek”, azaz mesteremberek és családjaik számára

mindig biztosítva volt a gyár által az anyagi-szociális biztonság és alkotói szabadság, amelyben kibontakoztathatták kreativitásukat. A közösség pedig nemcsak hogy elfogadta, hanem nagy becsben tartotta az ügyes szakembereket.

Fontos megjegyezni a vállalkozói kedv mérését is a településen: a rendszerváltás követően Parádsasváron kettő ólomkristály-csiszoló és a gyár bezárását követően egy üvegfüjő manufaktúra működik hivatalosan. Az üveggyárral ellentétben eme kisebb üzemek csak és kizárólag a minőségi ólomkristályok, díszüvegek előállítására és csiszolására koncentráltak az elmúlt évtizedekben.

A mesterek autodidakta módon készítik az üvegeiket. Egy csiszolómester nem csupán jó szakember, de remek tervező és művész is egyben. Mielőtt egy mestermunka a polcokra kerülne, a mester mindig „megálmodja” művét. A kitalált kreáció a tervezőasztalra kerül, ahol mérnöki pontossággal veti lapra terveit. Következő fázisban jön a jelölés, ahol a mesterek bejelölik az üvegen terveiket, majd szerszámokkal kimetszik a megtervezett formát. Jelenleg nincs olyan alak, ábrázat, gravírozás, figura, amelyet a készítők ne tudnának elkészíteni. Az üveg ilyenfajta művészi megmunkálásának csupán az alkotó képzelete szabhat határokat. A minőségüket tekintve kiváló termékek nemcsak hogy tudják tartani a nyugat-európai színvonalat, de áruk tekintetében 75%-kal olcsóbban tudják előállítani az alacsonyabb bérezések folytán. 2014 márciusában saját magam néztem utána annak, hogy a parádsasvári üvegek kelendők lehetnek-e ma a piacon. Így jutottam el Tolcsvára, ahol felvettem a kapcsolatot a Tolcsvai Bornapok főszervezőjével, aki elmondása szerint ma igény van hazai piacképes termékekre a borfesztiválokon. A termékeket külföldről, Csehországból importálják, nem tudnak kiváló magyar poharat rendelni egy kiváló magyar borhoz. Ebből kifolyólag a parádsasvári termék népszerű lehetne, ha a piac tudomást szerezne létezéséről.

Sajnos számottevő belföldi és külföldi megrendelésekről mégsem beszélhetünk három létfontosságú elem hiánya miatt: marketing, juttatási rendszer, képzés:

1. A manufaktúrák csak és kizárólag a helyi turizmusnak, főként a Kastélyhotel Sasvárnak és a kisebb panzióknak köszönhetik meglétüket. A vendégszám csökkenésével a helyi manufaktúrák, illetve a Parádi Víz forgalmazása is veszélybe kerülhet, mivel legfőbb vevőköriüket elveszthetik, így a bezárás veszélye fenyegeti őket. A helyi turizmusra való termelés pedig teljesen elzárja a további fejlesztések lehetőségét, ki van szolgáltatva a helyi turisztalétszámnak.
2. Nyugat-Európával ellentétben eddig a manufaktúrák semmilyen állami támogatáshoz nem jutottak vagy juthattak hozzá. Magyarországon ezek a termékek nincsenek nemzeti örökségként nyilvántartva, sehol nincs számon tartva kulturális jelentőségük. Ellenben Németországban vagy a Cseh Köztársaság nemzeti örökségként nyilvántartott üvegiparában az állami támogatások mértéke jóval magasabb a hazaiakéhoz képest, több pénzt kapnak fejlesztésekre, reklámra, így előnyt élveznek Parádsasvárral szemben.
3. A Mátra-vidéki üveggyártás egyik legfőbb nehézsége a korábban említett elvándorlás mellett a szakképzés mostoha körülménye. Jelenleg nemcsak a környéken, de egész Magyarországon nincs olyan iskola, technikum, ahol ezeket a mesterségeket el lehetne sajátítani. Jelenleg nincs utánpótlás, a mesterek átlagéletkora 40–50 év körül mozog. Csupán egyetlen 40 év alatti fiatal foglalkozik ólomkristály-csiszolással. Félő, hogy ez a 300 éves hagyomány a mesterek kiöregedésével végleg elhal, tudásukat nem tudják átörökíteni a fiatalabbaknak.

A parádsasvári üvegkultúra megóvása nemzeti érdek. A munkanélküliség, elvándorlás, kilátástalanság csupán akkor oldódhatnak meg Parádsasváron és környékén, az itt tevékenykedő üzemek akkor tudnak fennmaradni és ismét hazai és nemzeti piacokra lépni, ha mind a közösség, mind a szakma képviselői, mind az országos politikai szereplők összehangolják munkájukat a közeljövőben. Ahhoz hogy Parádsasvár újra Magyar-

ország hungarikumai között legyen számon tartva, csupán egy mód van: az országos népszerűség újbóli elérése. Sajnos az elmúlt években, főleg a fiatalabb generációk körében a parádi üveg neve feledésbe merült, ezért egészen az alapoktól kell felépítenie ismét tekintélyét. Nem csupán a helyi turisták élményfogyasztói szükségleteit kell kielégíteni, hanem a helyi termékeket az ország számos rendezvényeire kiállításaira kell eljuttatni.

7. Összegzés

Összegzésképpen elmondható, hogy a parádsasvári üvegkultúra egy 300 éves hagyomány, amely képes volt nemzetközi sikereket elérni 2005-ig. Szó esett Parádsasvár demográfiai hanyatlásáról, arról, hogy attrakció nélkül a tájturizmus nem tud munkahelyeket teremteni, ezért magas az elvándorlás. Szó esett továbbá arról, hogy a nemzetközi és hazai örökségvédelmi stratégiák hogyan próbálnak kilábalni a szakadékból, és hogy Parádsasváron a környezetvédelemnek, a műemlékvédelemnek és a szellemi örökségvédelemnek harmonizálnia kell egymással.

A parádsasvári üveg egy olyan kulturális termék, ami nemzetközileg elismertette Magyarországot, mind a mai napig versenyképes, de anyagi és jogi támogatás nélkül nem juthat előbbre. A helyi üvegművesség háromszáz éves hagyományát fel kell karolni, ismertté kell tenni az országban ahhoz, hogy fejlessze a helyi turizmust és felvevőpiacot találjon a termékeikre, ezáltal ismét hungarikummá válhat. Ehhez két dolgot kell elérni: múzeumot és skanzen kell kialakítani, a parádsasvári üvegművességet pedig szellemi örökséggé kell nyilvánítani.

7.1. Múzeum és skanzen kialakítása

Egy múzeum és a skanzen létrehozása számos pozitív hatást gyakorolhat a településen. Az elvándorlás és a munkanélküliség szemszögét nézve közvetlenül és közvetve is tud munkahelyeket teremteni. A múzeumi alkalmazottak megismertethetik az ide látogatókkal az üveg múltját, bemutatják a helyi kreatív ipart, melynek folyamán feltehetően több terméket vásárolnak a helyi manufaktúrákban. Kiadványaik, kutatásaik által reklámot bonyolíthatnak le, amivel idecsábíthatják a turistákat. A múzeum turisztikai attrakciót biztosít a látogatók számára, így növekedhet az itt töltött vendégéjszakák száma és a vendégszám. Mindent összevetve az eladott üvegek árából és a turizmusból befolyt bevételekből a helyi manufaktúrák és panziók bővíteni tudják műhelyeiket és szobáik számát, melynek következményeképp több helyi lakost tudnak alkalmazni, így csökken a munkanélküliség, és ez remélhetőleg meggátolja a fiatalok elvándorlását a településről.

A kulturális és morális válság szemszögéből nézve a múzeum nem csupán a helyi kulturális értékeket tudja konzerválni, a múltjukat pedig megismertetni, de vissza tudja adni az embereknek a jövőbe vetett bizalmukat. A múzeum a közösségépítés központja lehet, programokat szervezhet a lakosságnak, amely erősíti az összetartozás érzését. Emellett múzeumpedagógiai foglalkozásokat szervezhet, amely játszva tanulva megkedvelteti a helyi fiatalokkal őseik hagyatékát.

Parádsasvár lakossága nem haladja meg a négyszáz főt sem, s joggal megkérdőjelezhető, hogy egy ekkora település képes létrehozni és fenntartani egy múzeumot. Ellenben a lakosság a helyi önkormányzat segítségével **egy jól felszerelt, több száz tárgyból álló kiállítótermet** hozott létre alig pár hónap leforgása alatt. A helyi összetartozást mi sem szimbolizálhatja jobban, mint az a tény, hogy közös kultúrájuk fennmaradásáért a gyűjteménynek ajánlották fel családi ereklyéiket. A gyűjtemény számára **a kiállítóhelységet**, a korszerű lézerfüggönyökkel felszerelt tárlókat a Parádsasvári Ön-

kormányzat teljes egészében önerőből finanszírozta, ahol audioguide-ok segítségével látogatható a gyűjtemény. A kiállítótermekben, az elmúlt 40–50 év műtárgyai mellett, a kortárs iparművészek munkái is helyt kaptak a kiállításokon.

Közvetlenül a múzeum előtt található a gyár területe. Az önkormányzat megkezdte a terület rehabilitálását, sőt újrahasznosításáról is konkrét elképzelések születtek. Holló Henrik polgármester úr előrelátásának köszönhetően egy olyan attrakciós hely kialakítására törekszik, amely az ide látogató, főként gyermekcsoportok lekötésére szolgál. A település önkormányzata erre tudatosan készült, ha a kormány a Recski Munkatábort Nemzeti Emlékhellyé nyilvánítja, akkor több ezer turistára is számíthatnak évente. A Recski Munkatábor, a Parádfürdői Kocsi Múzeum, és a Kékestető közelségét kihasználva olyan fejlesztéseket kívánnak lebonyolítani, amelyek a gyermekek oktatását és szórakoztatását szolgálják.

A gyár területén a közeljövőben egy olyan múzeumpedagógiai attrakciót lehet létrehozni, amely játszva tanulva bemutatja és megszeretteti az üveget, nemcsak az ide látogatókkal, hanem a környékbeli gyermekekkel is. Így nemcsak megismerhetik a történelmüket, de esetlegesen lehetőséget nyit a számukra, hogy megtanulhassák és folytathassák őseik kultúráját.

7.2. A parádsasvári üvegművesség szellemi örökséggé válása

Parádsasvár üvegtermékei ugyan elvesztették nemzetközi és hazai ismertségüket, a gyár megszűnt, közösség-összetartó ereje, a helyi szellemi örökség túlélte azt. Az üveg készítésének módját továbbra is őrzik a helyi manufaktúrák, melyek kihatnak a kollektíva egészére. A hagyomány szakképzés hiányában nem tud tovább öröklődni. Javaslom tehát, hogy a parádsasvári üvegművességet mihamarabb jelölni kell az UNESCO Nemzeti Kulturális Jegyzékére mint veszélyeztetett hagyományt.

Az előbbiekben már említettem, az üveggyártás fő nehézsége, hogy helyi turizmus igényeinek kielégítésére korlátozódik. A szellemi kulturális örökség listára való felkerülés teret nyithat a hazai piacok meghódítására. A szellemi örökség rendezvényein való részvétellel nagyobb ismertséget szerezhet, így a manufaktúrák termékei esélyt kaphatnak arra, hogy nagyobb kiállításokon, termékbemutatókon tudjanak részt venni mint nemzeti szellemi örökség. A nemzeti örökség cím használatával könnyedebben meg tudja célozni a belföldi piacokat, amely esetlegesen elősegítheti a helyi manufaktúrák üzemekké vagy akár gyárrá fejlődését a helyi munkaerőnek munkalehetőséget biztosítva.

A termék „kulturális marketingje” nem csupán az üveggyártáson segíthet: serkentően hatna a helyi turizmusra is. Mint kivételes kulturális nemzeti attrakció, több turistát hozhat a Mátra északi lábához, így az itt kialakult vendéglátó infrastruktúra is közvetve részesülhet az üvegkristály gazdasági sikereiből, a közösségre gyakorolt pozitív-morális hatásról nem is beszélve, amely így a nemzet elismerését is birtokolja. Lehet-e a parádsasvári üvegművesség a szellemi kulturális örökség része? Dolgozatom azon kritériumrendszer köré összpontosul, amely a szellemi örökséggé nyilvánítás feltételeit tartalmazza. Úgy érzem, hogy Parádsasvár minden kritériumnak megfelel, és joga van arra, hogy a nemzet szellemi kultúrájának részét képezze.

Mindent összevetve a továbbiakban nem az a kérdés, hogy Parádsasvár vagy Borsodnádasd rendelkezik-e tradícióval, szellemi kultúrával, vagy hogy az itt előállított iparművészeti szintű termékek sikeresek tudnak-e lenni a kreatív iparban, hanem az, hogy Magyarországon hány Parádsasvár vagy Borsodnádasd van? Hány ipari táj rendelkezik ilyen szellemi hagyatékkal? Hány család megélhetését biztosíthatja az országban a kreatív iparra való átállás és turizmus kombinációja az egykori gyárnegyedek lepusztult területén? Ma Magyarországon a mostoha körülmények között tengődő iparvárosokban a

munkanélküliség a legmagasabb, a demográfiai hanyatlás a legnagyobb, a mélyszegénység leginkább jelen van. Nem véletlen, hogy ma Magyarországon a két legélhetősebb város Ózd és Salgótarján. A magyar iparvárosok és környezetük újra a nemzetgazdaság élvonalában lehetnek, ha újra felfedezik szaktudásukban és kultúrájukban gyökerező értékeiket és lehetőségeiket. Parádsasvár ebben kitűnő példát mutathat a közeljövőben.

8. Szakirodalom:

1. Balázs Dénes (1993): Magyar utazók lexikona. Budapest. 193–194. oldal
2. Biczó Gábor (2010): A barnamezős rehabilitáció és az örökség turizmus kapcsolata: a nemzetközi tapasztalatok és a DIGÉP esete <http://www.irisro.org/gazdasagtan2013januar/G546BiczGabor.pdf>
3. Brian Graham – G. J. Ashworth – J. E. Tunbridge (2004): Az örökség a gazdaságfejlesztési stratégiában. Megtalálható: Erdősi Péter – Sonkoly Gábor: A kulturális Örökség 2004. Budapest L' Harmattan Atelier
4. Creative Industries Economic Estimates Full statistical release (2011) https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/77959/Creative-Industries-Economic-Estimates-Report-2011-update.pdf
5. Csiffáry Gergely (1998): A mátrai üveghuták. = Archívum 15. A Heves Megyei Levéltár Közleményei. Szerk.: Bán Péter – Csiffáry Gergely. Eger, 55–121.
6. Csiffáry Gergely (2006): A Károlyiak szerepe a 19–20. századi Parád fejlődésében. = Galambos Sándor – Kujbusné Mecsei Éva (szerk.): Szabolcs-Szatmár-Beregi Levéltári Évkönyv. XVII. Nyíregyháza, 499–508.
7. Csiffáry Gergely – Schwalm Edit (2000): Parád. Szerk.: Bán Péter. Száz Magyar Falu Könyvesháza sorozat. Budapest
8. Erdős Péter (2000): A kulturális örökség meghatározásának kísérletei Magyarországon <http://epa.oszk.hu/00000/00036/00038/pdf/02.pdf>
9. Geert Hoffstede (1997): Cultures And Organizations - Software of the Mind McGraw hill USA
10. Heves Megyei Levéltár: XXIX-1131 Parádsasvári Üveggyár iratai 1945–1949: 1/B Nem iktatott levelezés: cégekkel, magánszemélyekkel, külföldi részvénytársaságokkal 1947–1948.
11. Heves Megyei Levéltár: XXIX-1131 Parádsasvári Üveggyár iratai 1945–1949: „/B Kereseti és adókimutatás 1947.
12. Heves Megyei Levéltár: XXIX-1131 Parádsasvári Üveggyár iratai 1945–1949: 2/D Termelési jelentés 1948.
13. Heves Megyei Levéltár: XXIX-1131 Parádsasvári Üveggyár iratai 1945–1949: 2/E Statisztikai jelentés 1948.
14. Kelemen Kristóf (2011): A nehézipar Barkóságra gyakorolt hatása Ózd iparvidékén, különös tekintettel a Borsodnádasdi Lemezgyár dolgozóira. Miskolc, 2011. szakdolgozat

15. Kinczel Rozália (2006): *Életünk és sorsunk*. Budapest, 2006. Aduprint Nyomda
16. KSH (2014): *Éves településstatistikai adatok 2012-es településszerkezetben. Magyarország települései: Parádsasvár*. Miskolc-Eger, KSH. Miskolci Főosztály, Egri Osztály
17. Magyar Értelmező Kéziszótár (2003) Budapest Akadémiai Kiadó
18. Mérei Ferenc (1997): *Közösség rejtett hálózata* In.: Tibori Tímea – T Kiss. Tamás: *Közösség Közösségi Kommunikáció I. kötet* 1997. Budapest, OKKER Oktatási Iroda
19. Miszlivetz Ferenc – Márkus Eszter (2013): *A Kraft-Index-Kreatív Városok – Fenntartható Vidék Vezértudomány*, XLIV. évf. 2013. 9. szám
20. Murányi István (2012): *A munkások lokális identitásának jellemzői Borsodnádason* In.: *Korall Társadalomtörténeti Folyóirat* 49. szám 13. évfolyam 2012. Budapest, OOK-Press Kft.
21. Németh Györgyi (2005): *Ipari Örökség és városkép 2005* <http://epa.oszk.hu/00000/00036/00059/pdf/region200503nemethgyorgyi.pdf>
22. Niall Fergusson (2011): *A Nyugat és többiek 2011*. Dabas, Reálszisztéma Nyomda Zrt.
23. Nizhnij Tagil Charter for the Industrial Heritage (2004) <http://ticcih.org/about/charter/>
24. Ogino Maszahiro (2004): *Az aktualizálás logikája. Japán és a kulturális Örökség*. Erdősi Péter és Sonkoly Gábor (2004): *A kulturális örökség 2004*. Budapest, L'Harmann – Atelier
25. Osváth Sarolta (2004): *Az ipari parkok napjainkban Magyarországon 2004* G-Mentor Kft.
26. Paládi-Kovács Attila (2007): *Ipari táj, Gyárak bányák műhelyek népe a 19–20. században 2007*. Budapest Akadémiai Kiadó
27. Polyák Balázs (2011): *A kultúra definíciós és mérési nehézségei 2011* <http://www.doktori.econ.unideb.hu/download/pdf/kutatasiforum/2011jan/PolyakBalazsKF.pdf>
28. Ságvári Bence (2005): *A kreatív gazdaság elméletéről*. Budapest, 2005. <http://mek.oszk.hu/06500/06544/06544.pdf>
29. *Szellemi Kulturális Örökség Magyarországon* (2014) <http://www.szellemiorokseg.hu/index.php?menu=21&m=nemzeti>
30. Terry Flew (2002): *Beyond ad hocery: Defining Creative Industries* http://eprints.qut.edu.au/256/1/Flew_beyond.pdf
31. Valuch Tibor (2012): *Munkás-társadalom-történet. Közéltetések és fogalmi kérdések* In.: *Korall Társadalomtörténeti Folyóirat* 49. szám 13. évfolyam 2012. Budapest, OOK-Press Kft.
32. Vercseg Ilona (1997): *Közösség. Eszme és valóság* IN.: Tibori Tímea – T Kiss. Tamás: *Közösség Közösségi Kommunikáció I. kötet* 1997. Budapest, OKKER Oktatási Iroda
33. Veres László (1989): *Magyar Népi Üvegek*. Miskolc, 1989. Borsodi Nyomda

34. Veres László (2006): Üvegművességünk a XVI–XIX. században. Miskolc, 2006.